

ICOMOS

EUROPEJSKIE ZASADY JAKOŚCI
dotyczące finansowanych przez UE
interwencji o potencjalnym wpływie na
dziedzictwo kulturowe Wydanie poprawione

Współfinansowane przez
program Unii Europejskiej
„Kreatywna Europa”

EUROPEJSKIE ZASADY JAKOŚCI
dotyczące finansowanych przez UE
interwencji o potencjalnym wpływie na
dziedzictwo kulturowe

ICOMOS

**Europejskie Zasady Jakości dotyczące finansowanych przez UE interwencji
o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe**

Przygotowane przez grupę ekspertów w składzie:

Elena Dimitrova (IGOMOS Bułgaria),
Marie-Laure Lavenir (Międzynarodowy Sekretariat ICOMOS),
Paul McMahon (ICOMOS Irlandia),
Baiba MOrniece (ICOMOS Łotwa),
Stefano Francesco Musso (ICOMOS Włochy - Przewodniczący)
Gergely Nagy (ICOMOS Węgry),
Christoph Rauhut (ICOMOS Niemcy),
Grellan D. Rourke (Zarząd COMOS)
Erminia Sciacchitano (Komisja Europejska), oraz
Benedicte Selfslagh (ICOMOS Belgia),

Przy wsparciu dla pierwszego wydania od::

June Taboroff (ICOMOS UK), oraz

Maureen Thibault (Międzynarodowy Sekretariat ICOMOS),

oraz dla wydania zmienionego od:

Grellan Rourke i Benedicte Selfslagh (red.)

Dominique Schneider i Florence Babies (ICOMOS Francja) za wersję francuską, oraz

Lucile Smirnov (Międzynarodowy Sekretariat ICOMOS).

Wsparcie Komisji Europejskiej dla powstania tej publikacji nie oznacza poparcia dla jej treści, która odzwierciedla jedynie poglądy autorów, a Komisja nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie zawartych w niej informacji.

Publikacja: Międzynarodowy Sekretariat ICOMOS

Projekt i układ: Vanessa Paris

Zdjęcie, okładka: Katedra Notre-Dame w Paryżu, kwiecień 2019 © David Bordes / DRAC Ile de France

ICOMOS

Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejs Historycznych

11 rue du Seminaire de Conflans

94220 Charenton-le-Pont

Francja

Tel.: 33 (0)1 41 94 17 59

secretariat[at] icomos.org

www.icomos.org

ISBN 978-2-918086-36-9 (e-book)

ISBN 978-2-918086-34-5 (wersja drukowana)

© ICOMOS 2020

Spis treści

PODSUMOWANIE	5
GŁÓWNE ZALECENIA	7
1 Wstęp	13
2 Aspekty jakościowe dotyczące interwencji w dziedzictwo kulturowe	19
2-1 Przegląd: definicje i obserwacje	19
2-2 Zasady i standardy	22
2-3 Promowanie zasad jakości w szybko zmieniającym się świecie	27
3 Zapewnienie jakości interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego	31
3-1 Działalność programowa na poziomie europejskim i krajowym	31
3-2 Briefy projektowe i oferty przetargowe	34
3-3 Design	36
3-4 Zamówienia publiczne	39
3-5 Realizacja	41
3-6 Monitorowanie i ocena	43
4 Wzmocnienie czynników wpływających na jakość	47
4-1 Koncepcja zarządzania (governance)	47
4-2 Ocena i zmniejszanie ryzyka	49
4-3 Badania	51
4-4 Edukacja i szkolenia	53
4-5 Nagradzanie jakości	55
KRYTERIA WYBORU DLA PROJEKTÓW O POTENCJALNYM WPŁYWIE NA DZIEDZICTWO KULTUROWE	57
Najnowsze dokumenty związane z dziedzictwem kulturowym	63
International Standard-setting texts related to cultural heritage	65
Additional references related to specific subtopics	69

**“...jeśli nie stać cię na marmur,
użyj kamienia Caen, ale z najlepszego złoża;
a jeśli nie kamień, to cegłę, ale najlepszą;
zawsze preferuj dobro niższego rzędu w pracy lub materiale,
niż zło wyższego;
bo to nie tylko sposób na usprawnienie każdej pracy i lepsze
wykorzystanie każdego rodzaju materiału;
Ale jest to też bardziej uczciwe i bezpretensjonalne i pozostaje w
harmonii z innymi sprawiedliwymi, prawymi i męskimi zasadami ...”**

John Ruskin, The Seven Lamps of Architecture - *The Lamp of sacrifice*, [Siedem światel architektury -
Lampa poświęcenia]
Londyn: Smith, Elder, and Co., 1849, str. 20

PODSUMOWANIE

Niniejszy dokument *Zasady Jakości* jest efektem prac grupy ekspertów zebranych przez Międzynarodową Radę Zabytków i Miejsc Zabytkowych (ICOMOS), z mandatu Komisji Europejskiej i w ramach inicjatywy flagowej Unii Europejskiej (UE) w ramach Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego 2018, *“Cherishing heritage: developing quality standards for EU-funded projects that have the potential to impact on cultural heritage”*. [„*Pielęgnowanie dziedzictwa: opracowanie standardów jakości dla projektów finansowanych przez UE, które mogą mieć wpływ na dziedzictwo kulturowe*”].

Głównym celem niniejszego dokumentu jest dostarczenie wytycznych dotyczących zasad jakości dla wszystkich interesariuszy bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w interwencje finansowane przez UE, które mogą mieć wpływ na dziedzictwo kulturowe, głównie dziedzictwo budowlane i krajobrazy kulturowe. Interesariuszami są instytucje europejskie, instytucje zarządzające, organizacje międzynarodowe, społeczeństwo obywatelskie i społeczności lokalne, sektor prywatny oraz eksperci.

W dokumencie skoncentrowano się- na kwestii jakości, przedstawiając podsumowanie najbardziej istotnych pojęć, międzynarodowych kart, europejskich i międzynarodowych konwencji i standardów, jak również zmian w rozumieniu i praktyce ochrony dziedzictwa. Nakreślone zostały korzyści środowiskowe, kulturowe, społeczne i gospodarcze wynikające ze stosowania zasad jakości.

Jako że uznanie dziedzictwa kulturowego za wspólne dobro i odpowiedzialność jest warunkiem wstępnym jakości, proponuje się podejmowanie działań dotyczących jakości poprzez podnoszenie świadomości i wzmocnianie wdrażania zasad i standardów ochrony na każdym etapie cyklu, począwszy od programowania aż do oceny.

W dokumencie uznano potrzebę budowania potencjału wśród wielu interesariuszy. Określono w nim kluczowe obszary, które dotyczą programowania (tworzenie programu), planowania (projektowania), wdrażania, zarządzania (governance), oceny ryzyka, badań, edukacji i szkoleń. Dla każdego tematu przedstawiono kluczowe wyniki badań i konkretne zalecenia.

Główne zalecenia można podsumować jak w poniższej tabeli. Na końcu dokumentu zaproponowano zestaw Kryteriów Wyboru, jako narzędzie mające pomóc decydentom w ocenie jakości projektów o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe.

W tym zmienionym wydaniu dokumentu *Zasady Jakości* uwzględniono dodatkowe informacje zwrotne od partnerów i interesariuszy, w szczególności po spotkaniach ekspertów, które odbyły się podczas rumuńskiej i niemieckiej prezydencji UE.

ICOMOS ma nadzieję, że *Zasady Jakości* i *Kryteria Wyboru* będą wykorzystywane przez instytucje UE, państwa członkowskie i inne podmioty i zobowiązuje się do wspierania tych wysiłków.

GŁÓWNE ZALECENIA

Zasady i standardy

- 1 Wszyscy interesariusze zaangażowani w ochronę dziedzictwa kulturowego powinni przestrzegać międzynarodowych kart i wytycznych dotyczących dziedzictwa kulturowego.
- 2 Teksty normatywne i dokumenty zawierające wytyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego opracowane przez UNESCO, Radę Europy, ICOMOS, CEN i inne kompetentne organizacje powinny być udostępniane bezpłatnie za pośrednictwem Internetu i publikacji elektronicznych lub narzędzi cyfrowych.

Promowanie zasad jakości

- 3 Dobra kultury powinny być użytkowane z szacunkiem, aby zachować ich znaczenie i wartości, oraz aby stały się inspiracją dla społeczności lokalnych oraz przyszłych pokoleń.
- 4 Uznanie dziedzictwa kulturowego za wspólne dobro i odpowiedzialność powinno stanowić warunek wstępny dla jakości. Ochrona dziedzictwa kulturowego powinna być rozumiana jako długoterminowa inwestycja dla społeczeństwa.
- 5 Wartości kulturowe powinny być chronione i brane pod uwagę co najmniej na równi z wartością finansową przy ocenie ogólnych kosztów i korzyści danej interwencji i traktowane co najmniej na równi z wartością finansową.

Działalność programowa na poziomie europejskim i krajowym

- 6 Zachowanie dziedzictwa kulturowego powinno być włączone do programowania (tworzenia programów) na poziomie unijnym i krajowym na równi z innymi celami.
- 7 Działalność programowa UE i finansowanie dziedzictwa kulturowego powinny opierać się na rzetelnych badaniach i analizach.
- 8 Państwa członkowskie powinny zaangażować swoje narodowe instytucje/organy administracyjne zajmujące się dziedzictwem kulturowym już na samym początku fazy programowania/negocjacji i na wszystkich kolejnych etapach.
- 9 Programy i projekty zakończone sukcesem na poziomie krajowym i regionalnym należy udostępnić, aby UE mogła promować wymianę dobrych praktyk między państwami członkowskimi.
- 10 Priorytety wyboru projektów do dofinansowania muszą być zgodne z *Europejskimi Zasadami Jakości dotyczącymi finansowanych przez UE interwencji o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe*, wpływem na dziedzictwo kulturowe oraz ze strategicznymi politykami ochrony dziedzictwa kulturowego

i muszą być zatwierdzone przez narodowe instytucje/organy administracyjne ds. dziedzictwa kulturowego.

- 11 Należy rozważyć finansowanie mniejszych projektów oraz dwuetapowy proces podejmowania decyzji w przypadku większych projektów.

Briefy projektowe i oferty przetargowe

- 12 Briefy i oferty powinny wspierać podejście konserwatorskie, w którym propozycje są zgodne z *Kryteriami Wyboru* zawartymi w niniejszym dokumencie Zasady jakości, w celu zachowania dziedzictwa kulturowego i związanych z nim wartości.
- 13 W briefach i ofertach należy wymagać, aby propozycje respektowały autentyczność w jej materialnych i niematerialnych aspektach oraz zachowanie dobra kultury.
- 14 Briefy i oferty powinny wymagać, aby propozycje określały bezpośrednie i pośrednie wpływy interwencji na dziedzictwo kulturowe w ramach analizy ryzyka wraz ze środkami łagodzącymi. Powinny one również wymagać, aby propozycje zawierały plan konserwacji i długoterminowego monitorowania oraz plan biznesowy, zwłaszcza w przypadku dużych projektów, a także aby wyjaśniały potencjalne korzyści dla społeczeństwa.

Planowanie projektu

- 15 Propozycje projektów powinny określać, w jaki sposób istniejący status, wartości i warunki dziedzictwa kulturowego zostały włączone do projektu, podając uzasadnienie dla wszystkich proponowanych interwencji. Należy uwzględnić identyfikację pojawiających się zagrożeń, problemów i możliwości w odniesieniu do projektu i jego kontekstu.
- 16 Tam, gdzie wymagane są dodatkowe lub nowe sposoby użytkowania, projekt powinien zapewnić równowagę, harmonię i/lub kontrolowany dialog między dziedzictwem kulturowym a nowymi elementami przy poszanowaniu i uwzględnieniu istniejących wartości.
- 17 W przypadku rozważania nowych funkcji, powinny one szanować i być zgodne z obiektem dziedzictwa, odpowiadać potrzebom społeczności i być zrównoważone.
- 18 Projekty i planowanie powinny uwzględniać potrzebę stałej i bieżącej konserwacji i wzmacniać zdolność społeczności lokalnych do dbania o swoje dziedzictwo.
- 19 Projekty finansowane przez UE powinny respektować wartości i traktaty UE. Rekonstrukcje mogą być finansowane tylko w wyjątkowych okolicznościach, o ile projekt jest zgodny z *Kryteriami Wyboru* zawartymi w niniejszym dokumencie *Zasady Jakości*.

Zamówienia publiczne

- 20 Podczas udzielania zamówień przez beneficjentów projektu na wykonanie robót, należy wdrożyć system dwu-kopertowy polegający na oddzielnej klasyfikacji oferty technicznej i finansowej, dając pierwszeństwo tej pierwszej.

Realizacja

- 21 *Zasady Jakości* powinny przyświecać etapowi implementacji.
- 22 Plan realizacji i struktura zarządzania projektem powinny być jasno określone i uzgodnione, umożliwiając działania naprawcze i efektywne wykorzystanie zasobów. Należy stosować kompatybilne materiały a także ostrożne i sprawdzone techniki, które są poparte danymi naukowymi i sprawdzone doświadczeniem. Należy ustanowić rezerwę na wypadek dodatkowych potrzeb (np. badania, testy materiałów).
- 23 Należy ustanowić specjalne kanały komunikacji pomiędzy wszystkimi stronami zaangażowanymi w projekt. W tym celu można wyznaczyć specjalnego przedstawiciela prac konserwatorskich.
- 24 Proces realizacji powinien być w pełni udokumentowany i zarchiwizowany oraz udostępniony do wykorzystania w przyszłości.

Monitorowanie i ocena

- 25 Niezależna ocena końcowa projektu powinna być przeprowadzona z udziałem ekspertów ds. dziedzictwa i obejmować badanie wyników kulturowych, technicznych, społecznych, ekonomicznych i środowiskowych oraz wpływu na społeczności lokalne. W przypadku małych, niskobudżetowych projektów należy rozważyć mniej rygorystyczne podejście do oceny. Niezgodność z Zasadami Jakości powinna prowadzić do podjęcia działań naprawczych.
- 26 Monitorowanie należy podejmować w regularnych odstępach czasu. Długoterminowa ocena pod kątem zrównoważonego zarządzania i utrzymania powinna być przeprowadzona po upływie rozsądnego okresu czasu od zakończenia projektu.
- 27 Na odpowiednich etapach procesu należy zapewnić odpowiednie środki na przeprowadzenie niezależnej oceny przez szczególnie kompetentnych ekspertów ds. dziedzictwa kulturowego.

Zarządzanie (governance)

- 28 Finansowane przez UE inicjatywy w zakresie dziedzictwa kulturowego powinny ułatwiać udział społeczeństwa obywatelskiego i społeczności.
- 29 Regulacje dotyczące funduszy powinny zachęcać do finansowania projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego i uwzględniać ich specyfikę.

Ocena i ograniczanie ryzyka

- 30 Komisja Europejska i państwa członkowskie powinny zbadać i zaproponować dostosowanie do potrzeb polityki zarządzania ryzykiem w odniesieniu do projektów dotyczących dziedzictwa kulturowego i projektów, które mają wpływ na dziedzictwo kulturowe, ponieważ kompleksowe oceny ryzyka mają fundamentalne znaczenie dla powodzenia projektów dotyczących dziedzictwa kulturowego.

- 31 Należy zwiększyć wsparcia techniczne, administracyjne i finansowe dla zintegrowanej polityki badawczej i wspólnego programowania w zakresie dziedzictwa kulturowego w Europie, ponieważ pomogłoby to w konceptualizacji europejskiego wymiaru dziedzictwa kulturowego. Należy przeprowadzić badania dotyczące finansowania działań w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego wpływu na jakość. Tworzenie synergii z innymi programami finansowania Eli mogłoby przynieść znaczne korzyści społeczne i gospodarcze.
- 32 Należy przeznaczyć środki finansowe na prowadzenie badań na poziomie makro (tendencje, skutki) i mikro (studia przypadków i porównanie dobrych praktyk) w celu wsparcia procesu programowania na poziomie unijnym, krajowym i regionalnym oraz dostarczenia niezbędnych informacji ogólnych przed podjęciem jakiegokolwiek projektu
- 33 Należ rozwijać transdyscyplinarne programy badawcze i usprawniać transfer wiedzy z obszaru nauk społecznych i humanistycznych, aby objąć badaniami planowanie partycypacyjne, zintegrowane zarządzanie dziedzictwem kulturowym i rozwój środków inteligentnych technologii. Unijne programy badawcze powinny wymagać, aby wyniki badań związanych z dziedzictwem kulturowym były dostępne dla osób zajmujących się dziedzictwem kulturowym, w szczególności poprzez wykorzystanie repozytoriów Open Access, takich jak ICOMOS Open Archive.
- 34 Europejskie badania nad ochroną dziedzictwa kulturowego powinny zapewniać odpowiednie instrumenty finansowania także dla projektów na małą skalę.
- 35 SoPHIA, platforma społeczna programu Horyzont 2020 dotycząca oceny wpływu i jakości interwencji w europejskich obiektach środowiska historycznego i dziedzictwa kulturowego powinna opierać się na wynikach niniejszego dokumentu Zasady Jakości.

Edukacja i szkolenia

- 36 Kursy, szkolenia, inicjatywy i programy edukacyjne i szkoleniowe w sektorze dziedzictwa kulturowego powinny być zgodne z odpowiednimi międzynarodowymi standardowymi tekstami i wytycznymi w tej dziedzinie oraz regularnie aktualizować swoje programy nauczania, aby dotrzymać kroku rozwojowi technologicznemu i innowacjom.
- 37 W kontekście projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego finansowanych przez UE zapis o szkoleniach w zakresie konserwacji lub podnoszeniu kwalifikacji, powinien być, w miarę możliwości zawarty w opisie projektu i procesie przetargowym.
- 38 System informacyjny dotyczący najistotniejszych europejskich instytucji i organizacji edukacyjnych i szkoleniowych oraz ich kursów, inicjatyw i programów w sektorze dziedzictwa kulturowego byłby pomocny, gdyby był regularnie aktualizowany.
- 39 Instytucje, i inicjatywy kształcące i/lub szkolące osoby, które będą zaangażowane w kwestie konserwatorskie (takie jak urbaniści, projektanci wnętrz, rzemieślnicy) powinny włączyć konserwację do swoich głównych programów nauczania.

Zrozumienie dziedzictwa kulturowego powinno być częścią każdego programu edukacyjnego na wszystkich poziomach.

Nagradzanie jakości

- 40** Komisja Europejska powinna ocenić możliwości opracowania specjalnej nagrody europejskiej w celu nagradzania jakości interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego finansowanych przez UE, w synergii z istniejącymi systemami i nagrodami.

1 Wstęp

Europejskie dziedzictwo kulturowe jest zasobem dla społeczeństwa, który zachowuje i przekazuje przyszłym pokoleniom liczne i różnorodne wartości kultury.

1 Konsorcjum CHCfE, *Cultural Heritage Counts for Europe*, 2015. Dostępne na stronie: <http://blogs.encatc.org/cultural-heritagecountsforeurope/outcomes/>

2 Dokument roboczy służb Komisji SWD(2018) 491 final, *Europejskie ramy działania na rzecz dziedzictwa kulturowego*. Dostępny na stronie: https://ec.europa.eu/culture/content/european-framework-action-cultural-heritage_en

3 *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, ogłoszona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Paryżu 10 grudnia 1948 r. Dostępna pod adresem: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Analiza¹ na poziomie europejskim dostarcza dowodów na liczne korzyści płynące z inwestycji w dziedzictwo kulturowe w wielu obszarach, wpływając pozytywnie na zatrudnienie, zrównoważony rozwój, tożsamość, atrakcyjność regionu, kreatywność i innowacje, turystykę, jakość życia, edukację i uczenie się przez całe życie oraz spójność społeczną, Europejskie ramy działania na rzecz dziedzictwa kulturowego² podkreślają potrzebę przyjęcia holistycznego i zintegrowanego podejścia do tworzenia polityki w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, włączając opiekę, ochronę, interpretację i właściwe wykorzystanie dziedzictwa do wszystkich polityk, programów i działań, a tym samym przynosząc korzyści w czterech obszarach zrównoważonego rozwoju: gospodarce, kulturze, społeczeństwie i środowisku. Takie podejście jest zgodne z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka³ i wartościami Eli zapisanymi w Traktatach.

Dziedzictwo kulturowe powinno być rozumiane w jego szerszym znaczeniu, obejmującym zarówno wymiar materialny (od pojedynczej struktury do krajobrazu kulturowego), jak i niematerialny (od ducha miejsca do praktyk).

Zgodnie z językiem używanym przez UNESCO i ICOMOS w odniesieniu do dziedzictwa materialnego, ochrona jest traktowana jako termin zbiorczy dla szeregu działań związanych z zachowaniem, konserwacją, restauracją, (ponownym) wykorzystaniem, interpretacją i zarządzaniem.

Dziedzictwo kulturowe ma „wartość samą w sobie”: jest to dziedzictwo lub spuścizna nie tylko materialna, ponieważ zawiera ideały, znaczenia, wspomnienia, tradycje, umiejętności i wartości, które stanowią wspólne źródło

pamięci, zrozumienia, specyfiki dialogu, spójności i kreatywności dla Europy i całego świata.

Dziedzictwo kulturowe ma znaczenie dla Europejczyków: ponad 80 procent uważa, że jest ono ważne dla nich osobiście, dla ich lokalnej społeczności, dla ich regionu i dla ich kraju⁴. Prawie trzy czwarte Europejczyków uważa, że władze publiczne powinny przeznaczyć więcej środków na europejskie dziedzictwo kulturowe, a znaczna część uważa, że władze krajowe, UE oraz władze lokalne i regionalne powinny zrobić więcej, aby chronić europejskie dziedzictwo kulturowe.⁵

Unia Europejska wspiera ochronę dziedzictwa kulturowego⁶. Jej programy i działania mają na celu zapewnienie zrównoważonego rozwoju przy jednoczesnym poszanowaniu różnorodności i wyjątkowości kultur narodowych, regionalnych i lokalnych. Wkład dziedzictwa kulturowego w zrównoważony rozwój jest powszechnie uznawany. Z tego powodu sektor dziedzictwa kulturowego otrzymuje pomoc w ramach wielu polityk i działań UE wykraczających poza te bezpośrednio związane z kulturą, takich jak te związane z rozwojem regionalnym i miejskim, spójnością społeczną, rolnictwem, gospodarką morską, środowiskiem, turystyką, transportem, edukacją, zarządzaniem ryzykiem katastrof, agendą cyfrową, badaniami i innowacjami⁷.

Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018 dał możliwość zaprezentowania wielu przykładów interwencji finansowanych przez UE w zakresie dziedzictwa kulturowego, które zakończyły się sukcesem. W ramach programów Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) na inwestycje w rozwój i promocję kultury, dziedzictwa kulturowego i przemysłów kreatywnych przeznaczono około 6 mld euro. Zakres interwencji obejmuje rekultywację opuszczonych wsi⁸, rehabilitację zabytkowych miast, po poprawę dostępności do miejsc dziedzictwa zarówno pod względem fizycznym, jak i kulturowym. Program UE INTERREG

⁴ Komisja Europejska, *Special Eurobarometer 466 on Europeans and cultural heritage*, [Specjalny Eurobarometr 466 dotyczący Europejczyków i dziedzictwa kulturowego] 2017. Dostępny pod adresem: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2150_88_1_466_ENG

⁵ *Op. cit.*: Władze krajowe (46%); UE (40%); władze lokalne i regionalne (39%).

⁶ Artykuł 3 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE) stanowi, że Unia szanuje swoją bogatą różnorodność kulturową i językową oraz zapewnia ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego Europy. W art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE) powierzono Unii zadanie przyczyniania się do rozkwitu kultur państw członkowskich, w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, równocześnie podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego. Działanie Unii ma mieć na celu zachęcanie do współpracy między państwami członkowskimi oraz, jeśli to konieczne, wspieranie i uzupełnianie ich działań w dziedzinach, między innymi, pogłębiania wiedzy oraz upowszechniania kultury i historii narodów europejskich, a także zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim.

⁷ Komisja Europejska, *Mapping of Cultural Heritage Actions in European Union policies, Programmes and Activities*, [Mapowanie działań na rzecz dziedzictwa kulturowego w politykach, programach i działaniach Unii Europejskiej] sierpień 2017. Dostępne pod adresem: https://www.open-heritage.eu/wp-content/uploads/2018/12/2014-heritage-mapping_en.pdf

8 Więcej informacji, patrz: <https://ec.europa.eu/info/eu-regional-and-urban-development>. Informacje na temat przydzielanej przez Komisję Europejską Nagrody REGIOSTARS są dostępne na: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/regio-stars-awards/#4

9 Program Interact, *Connecting Cultures, Connected Citizens, [Łączenie kultur, łączenie obywateli]* 2018. Dostępny na: <http://www.interact-eu.net/library/e-book-connecting-cultures-connected-citizens/pageflip>

Wspiera projekty transgraniczne, międzyregionalne i projekty współpracy które koncentrują się na dziedzictwie kulturowym. Inwestycje w dziedzictwo kulturowe są jednym z najbardziej popularnych tematów w ramach projektów Europejskiej Współpracy Terytorialnej⁹.

Jednak inwestycje w infrastrukturę, rozwój obszarów wiejskich i miejskich, sektor górniczy i energetyczny itp. mogą stanowić zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, jeśli nie zostanie przeprowadzona odpowiednia ocena wpływu i nie podjęto środków łagodzących. Próbując tchnąć nowe życie w dziedzictwo kulturowe, kwestie autentyczności i rekonstrukcji mogą nie zostać odpowiednio uwzględnione, co spowoduje wymazanie wielowiekowej historii i wartości kulturowych. Nadmierna presja turystyczna, źle zarządzana turystyka i rozwój związany z turystyką mogą stanowić zagrożenie dla stanu fizycznego, integralności i istotnych cech zasobu dziedzictwa kulturowego i miejsca. Znalezienie odpowiedniej równowagi między ochroną i konserwacją z jednej strony, a dynamicznym podejściem do pełnego szacunku i kompatybilnego (ponownego) użytkowania i zarządzania z drugiej strony, jest niezbędne do zapewnienia żywotności tego nieodnawialnego zasobu dla europejskiej gospodarki, kultury, społeczeństwa i środowiska.

Długoterminowym celem jest zatem aby wszystkie projekty finansowane przez UE, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na dziedzictwo kulturowe, były poddawane ocenie wpływu w celu zapewnienia jakości interwencji. Aby wesprzeć ten cel, UE powinna opracować wytyczne metodologiczne i zachęcać zaangażowane organy do promowania stosowania oceny wpływu.

Dostrzegł to również Parlament Europejski, który w swojej rezolucji z września 2015 r. wezwał Komisję do „włączenia do wytycznych regulujących dziedzictwo obowiązkowego systemu kontroli jakości, który miałby być stosowany przez cały cykl życia projektu”. Również Rada UE zwróciła się do Komisji, „aby podczas planowania, realizacji i oceny polityk UE nadal brała pod uwagę ich bezpośredni i pośredni wpływ

10 Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 8 września 2015 r. w sprawie dążenia ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie (2014/2149(INI), P8_TA(2015)0293)

na wzmocnienie, zachowanie i ochronę europejskiego dziedzictwa kulturowego, a w szczególności potrzeby wytycznych dotyczących jakości w celu zapewnienia, że inwestycje UE nie niszczą ani nie pomniejszają wartości dziedzictwa kulturowego^{11.}

11 Konkluzje Rady w sprawie konieczności wysunięcia dziedzictwa kulturowego na pierwszy

Odnośnie niniejszego dokumentu *Zasady Jakości*

12 Więcej informacji na temat 10 inicjatyw flagowych można znaleźć na stronie: [https:// europa.eu/cultural-](https://europa.eu/cultural-)

13 *Cherishing heritage - Quality principles for intervention on cultural heritage [Pielęgnowanie dziedzictwa – Zasady jakości dla interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego]*, czwartek 22 listopada - piątek 23 listopada 2018, Audytorium Santa Margherita, Dorsoduro 3689 - 3012 3 Wenecja, Włochy.

14 *Dziedzictwo europejskie: Shared experience and regional specificities, [Wspólne doświadczenia i regionalna specyfika]* 10 kwietnia - 13 kwietnia 2019 r., Sighisoara, okręg Mures, Rumunia (dostępne na stronie: https://patrimoni.ro/images/oonferinta-Sighisoara/RO-PRES_EH_Concept-

Niniejszy dokument stanowi efekt prac grupy ekspertów powołanej przez ICOMOS, z mandatu Komisji Europejskiej (KE) i w ramach inicjatywy flagowej Unii Europejskiej "Cherishing Heritage" [*Pielęgnowanie Dziedzictwa*], uruchomionej z okazji Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego 2018¹². Uwzględnia również dyskusje z warsztatów z ekspertami i decydentami w Paryżu w maju 2018 r., podczas których zaprezentowano przykłady wskazujące na czynniki sukcesu i wąskie gardła w interwencjach dotyczących dziedzictwa kulturowego. Dodatkowo uwzględnia uwagi i sugestie otrzymane po konferencji "Cherishing Heritage" [*Pielęgnowanie Dziedzictwa*] zwołanej w Wenecji w listopadzie 2018 r.¹³ w celu rozpoczęcia publicznej debaty na ten temat.

Zmieniona wersja wydania *Zasad Jakości* odzwierciedla informacje zwrotne otrzymane w wyniku spotkań ekspertów, które odbyły się podczas rumuńskiej i niemieckiej prezydencji w UE¹⁴. Podstawowe zasady i przesłania nie uległy zmianie, ale uściślono i wyraźniej zaznaczono odniesienia do dostępności, praw człowieka, różnorodności regionalnej i rzemiosła. Zalecenia zostały poddane przeglądowi, a te dotyczące badań, edukacji i szkoleń zostały doprecyzowane.

Po tym wprowadzeniu, w części 2, następuje przegląd kluczowych pojęć, zasad i podejść, a także podsumowanie istniejących standardów związanych z jakością w zakresie konserwacji, odbudowy, (ponownego wykorzystania) i wzbogacania dziedzictwa kulturowego. W części 3 przeanalizowano, w jaki sposób zasady jakości w odniesieniu do interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego mogą być wdrażane w projektach finansowanych przez UE od momentu rozpoczęcia do zakończenia projektu (zwanego również „cyklem życia projektu”). W części 4 określono czynniki zewnętrzne, które mogą mieć wpływ na jakość, a mianowicie system zarządzania (governance), ocenę ryzyka, edukację i szkolenia oraz nagradzanie jakości.

Wreszcie, *Kryteria Wyboru* zawierają wytyczne dotyczące zasad jakości dla interesariuszy bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w ochronę i zarządzanie dziedzictwem finansowane przez UE (tj. instytucje europejskie, instytucje zarządzające¹⁵, społeczeństwo obywatelskie i społeczności lokalne, sektor prywatny i ekspertów). Sprawozdanie specjalne Europejskiego Trybunału Obrachunkowego w sprawie inwestycji UE w obiekty kulturalne¹⁶, jeśli zostanie podjęte, również poprawi jakość działań finansowanych przez UE. Konkluzje Rady przyjęte w dniu 29 czerwca 2020 r. stanowią pierwszy krok¹⁷.

ICOMOS ma nadzieję, że *Zasady Jakości i Kryteria Wyboru* będą stosowane przez instytucje UE, państwa członkowskie i inne podmioty oraz zobowiązuje się do wspierania tych wysiłków.

15 Według Komisji Europejskiej "Instytucją zarządzającą może być krajowe ministerstwo, władze regionalne, rada lokalna lub inny podmiot publiczny lub prywatny, który został wyznaczony i zatwierdzony przez Państwo Członkowskie". Komisja Europejska, „EU rozwój regionalny i rozwój miast, glosariusz dostępny na: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/glossary/Managing-authority

16 Europejski Trybunał Obrachunkowy, Sprawozdanie specjalne 08/2020, UE inwestycje w obiekty kultury: temat, który zasługuje na który zasługuje na większą uwagę i koordynację. Dostępne na: <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/DocItem.aspx?did=53376>

17 Konkluzje Rady w sprawie sprawozdania specjalnego o nr 08/2020, Europejskiego Trybunału Obrachunkowego przyjęte 29 czerwca 2020 r. Dostępne na stronie: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9251-2020-INIT/en/pdf>

2. Aspekty jakościowe interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego

Ta część zawiera podsumowanie kluczowych pojęć oraz europejskich i międzynarodowych konwencji i kart, jak również zmiany w rozumieniu i praktyce ochrony dziedzictwa.

2-1 Przegląd: definicje i obserwacje

¹⁸ Słownik Cambridge podaje następujące definicje "jakości": "jak dobre lub jak złe jest coś"; "wysoki standard"; "stopień doskonałości czegoś, często wysoki stopień tego czegoś". Cambridge Dictionary, Cambridge: Cambridge University Press, 2019. Dostępny na stronie: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/quality> Słownik Larousse'a (2020) podaje następujące definicje: "Ce qui rend quelque chose supérieur à la moyenne " ; " Chacun des aspects positifs de quelque chose qui font qu'il correspond au mieux à ce qu'on en attend " ; " Trait de caractère, manière de faire, d'être que Ton juge positivement". Dostępny na stronie: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>.

Definiowane „jakości”¹⁸ w interwencjach dotyczących dziedzictwa kulturowego jest kwestią kluczową i stanowiącą nie lada wyzwanie.

Zaangażowanie i zobowiązanie do jakości interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego ma długą historię. Siłą napędową jakości są i byli często sami praktycy – rzemieślnicy, architekci, inżynierowie – ale także kierujący się wartościami właściciele, instytucje, organy rządowe itp. W szczególności od końca XIX wieku dużą wagę przywiązuje się do kwestii jakości w konserwacji zabytków i stanowisk archeologicznych. Ponad sto lat później, definiowanie jakości w kontekście interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego wykroczyło poza kwestie architektoniczne i kwestie techniczne na poziomie pojedynczych budynków i objęło szersze środowiskowe, kulturowe, społeczne i ekonomiczne rozważania na temat miejsc i ich otoczenia.

W przypadku dziedzictwa materialnego jakość nie zależy jedynie od samej interwencji, ale także od ustalonych warunków wstępnych, przejrzystości procedur, etapów projektowania i dokumentacji projektu. Zależy ona również od kompletności, głębokości, szczegółowości i dokładności informacji oraz specyfikacji technicznych i danych ekonomicznych każdej propozycji

interwencji, jak również od stałego monitorowania procesów decyzyjnych.

Procesy leżące u podstaw jakości interwencji są o równie krytycznym znaczeniu. Zazwyczaj obejmują one przygotowanie wstępnej - a następnie kompleksowej – analizy i diagnozy zasobu dziedzictwa i jego kontekstu. To studium wykonalności określi jasne i realistyczne cele projektu: potencjalne wartości dla różnych interesariuszy i grup społeczności lokalnej oraz, w stosownych przypadkach, dla spójności europejskiej; zagrożenia dla jego stanu i procesów rozpadu; jego wrażliwość na zmiany bez utraty wartości kulturowych; plan konsultacji ze społecznością; interpretację i prezentację jego znaczenia; sformułowanie uzasadnienia biznesowego dla interwencji; trwałość finansową i ekonomiczną; zasady trwałości i dostępności; wytyczne prawne i regulacyjne. Po studium wykonalności nastąpi szczegółowe planowanie/projekt interwencji, wybór wymaganych umiejętności, ocena ryzyka, opracowanie planu zarządzania oraz ram monitorowania i oceny. Przejrzystość wyboru projektów do finansowania oraz opracowanie procedur monitorowania i oceny są również kluczowymi czynnikami jakości.

Wśród ważnych dokumentów mających na celu ustanowienie międzynarodowych zasad jest Karta Wenecka dotycząca konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych (1964), która była skierowana do ekspertów i ustanowiła główne kluczowe pojęcia i podejścia do konserwacji i restauracji dziedzictwa kulturowego (na przykład definicję autentyczności zabytków, oryginalności, znaczenia kulturowego i użytkowania).

Inne karty i dokumenty dodały szczegółowe i zróżnicowane aspekty zasad jakości. Niektóre koncepcje prowadzące do zasad jakości są związane z prawami człowieka i podejściem opartym na prawach¹⁹; na przykład poszanowanie różnorodności kulturowej lub prawo

¹⁹ Informacje o inicjatywie ICOMOS *Our Common Dignity* [*Nasza wspólna godność*] dostępne na: <https://www.icomos.org/en/focus/our-common-dignity-initiative-rights-based-approach/57947-our-common-dignity-initiative-rights-based-approach>

20 Sprawozdanie niezależnego eksperta w dziedzinie praw kulturalnych, Farida Shaheed, Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, 2011 (A/HRC/17/38). Dostępne pod adresem:
at: <https://undocs.org/en/A/HRC/17/38>

21 *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Artykuł 191 (2) TFEU*. Dostępny na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016M0191&from=FR#d1e5075-47-1>

22 **Konwencja ramowa Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Seria traktatów Rady Europy - nr 199**. Dostępny pod adresem: <https://www.coe.int/en/web/coventions/full-list/rms/0900001680083746>

do dostępu, uczestnictwa, korzystania i wkładu w dziedzictwo kulturowe²⁰. Inne, takie jak prawa przyszłych pokoleń, prawo dostępu do informacji, zasady zapobiegania i ostrożności oraz zasada „zanieczyszczający płaci”²¹, są wspólne dla wszystkich państw członkowskich, są wspólne dla sektora środowiska.

Współczesne myślenie o jakości w interwencjach dotyczących dziedzictwa kulturowego uznaje, że

- Interesariusze (obywatele, społeczeństwo; sektor prywatny i wolontariatu, politycy i osoby zawodowo zajmujące się dziedzictwem kulturowym) mają swoje własne punkty widzenia na jakość;
- Jakość jest pojęciem o charakterze względnym i subiektywnym, który może zależeć od perspektywy jednostek, społeczności, lokalnego lub szerszego kontekstu, lokalizacji historycznej i geograficznej, dobra kultury oraz celów planowanej interwencji;
- Dialog pomiędzy interesariuszami na temat proponowanych interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego, ich znaczenia dla różnych interesariuszy i grup społecznych oraz znaczenia samego terminu są kluczowe dla osiągnięcia wysokiego poziomu jakości. To by wymagało, aby wszystkie informacje na temat projektów finansowanych przez UE były dostępne publicznie na etapie planowania projektów i zanim zostaną one zatwierdzone przez jakikolwiek właściwy organ.

Stawianie społeczności w centrum polityki w zakresie dziedzictwa kulturowego, zgodnie z zaleceniami Konwencji z Faro, Konwencji ramowej Rady Europy o wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (2005) 22 oraz Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego (2011), wymaga zintegrowanego i partycypacyjnego podejścia do ochrony, interpretacji i zarządzania dziedzictwem kulturowym. W ten sposób podnosi się próg pożądanego poziomu jakości w planowaniu i realizacji interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego.

Jakość w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego może w każdym przypadku być postrzegana jako wielowymiarowa, niosąca wartości środowiskowe, kulturowe, społeczne i ekonomiczne. Pojęcia takie jak różnorodność kulturowa, włączenie społeczne i zrozumienie dziedzictwa niematerialnego

wnoszą ważne perspektywy do określenia przyszłych działań i interwencji.

2-2 Zasady i standardy

Zestaw podstawowych zasad związanych z jakością jest ogólnie akceptowany na poziomie międzynarodowym w sektorze dziedzictwa. Zostały one krótko przypomniane w poniższej części (oraz w odnośnikach), w celu stworzenia wspólnej płaszczyzny do dyskusji.

Wspólne wartości stanowią podstawę wspólnych zasad

Już w 1931 roku w konkluzjach Karty Ateńskiej²³ określono wspólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego. Wczesne dyskusje dotyczące podstawowych zasad ochrony i obchodzenia się z dziedzictwem kulturowym były zakorzenione w świadomości, że ludzkość podziela wspólne wartości, które są uważane za „wspólne dziedzictwo”, że nasze środowisko historyczne odzwierciedla historię i tradycję narodów oraz że przekazywanie dziedzictwa kulturowego przyszłym pokoleniom jest wspólnym obowiązkiem. Po II wojnie światowej te wspólne wartości i koncepcje zostały zapisane w konwencjach i traktatach założycielskich Organizacji Narodów Zjednoczonych, UNESCO, Rady Europy i instytucjonalnych prekursorów dzisiejszej Unii Europejskiej.

23 Karta Ateńska dla Odnowy Zabytków, przyjęta na Pierwszym Międzynarodowym Kongresie Architektów i Techników Zabytków, Ateny 1931. Dostępna pod adresem: <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

Traktaty UE

Unia Europejska dąży do wysokiego poziomu ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego. Szanuje bogactwo swojej różnorodności kulturowej i zapewnia zachowanie i rozwój dziedzictwa europejskiego²⁴. UE przyjmuje koncepcje zrównoważonego rozwoju²⁵, dziedzictwa ludzkości, praw przyszłych pokoleń oraz wspólnej odpowiedzialności²⁶. Koncepcje te stanowią ramy dla niniejszego opracowania.

24 Art. 3 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

25 Art. 3 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

26 Art. 5 Traktatu o Unii Europejskiej; protokół nr 2 do Traktatu o Unii Europejskiej

26 Art. 5 Traktatu o Unii Europejskiej; Protokół nr 2 do Traktatu o Unii Europejskiej.

27 Art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

28 Art. 191 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest obszarem podstawowych kompetencji państw członkowskich, Eli może jedynie zachęcać je do współpracy oraz, w razie potrzeby, wspierać i uzupełniać ich działania w zakresie konserwacji i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim. Dlatego też istnieje potrzeba zastanowienia się nad zasadami, które powinny leżeć u podstaw interwencji godnych finansowania przez Unię Europejską. Traktaty oferują pewne wskazówki: w ramach celów poszanowania różnorodności kulturowej oraz ochrony i wzbogacania europejskiego dziedzictwa kulturowego, zastosowanie mają zasady pomocniczości²⁵ i proporcjonalności²⁶ oraz włączania do głównego nurtu polityki²⁷. Koncepcja zrównoważonego rozwoju przewiduje, że środowisko historyczne jest głównym zasobem i inspiracją dla rozwoju. Zasady, że działania powinny być oparte na podejściu ostrożnościowym, że należy podejmować działania zapobiegawcze oraz że szkody wyrządzone środowisku powinny być w pierwszej kolejności łagodzone u źródła²⁸ są równie istotne dla środowiska i dla dziedzictwa kulturowego.

Teksty normatywne UNESCO

29 Patrz

Jako jedyna wyspecjalizowana agencja Organizacji Narodów Zjednoczonych o specjalnym mandacie obejmującym kulturę, UNESCO jest głównym twórcą standardów na poziomie międzynarodowym w zakresie ochrony dziedzictwa²⁹. Konwencja z 1972 roku w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (zwana również jako Konwencja Światowego Dziedzictwa) oraz Wytoczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa (UNESCO 2017) określają rodzaj obiektów przyrodniczych lub kulturowych, które mogą być rozważane do wpisania na Listę światowego Dziedzictwa. Ratyfikując Konwencję, każdy kraj zobowiązuje się nie tylko do ochrony obiektów Światowego Dziedzictwa znajdujących się na jego terytorium, ale także do ochrony swojego dziedzictwa narodowego. Konwencja Światowego Dziedzictwa jest częścią szerszej grupy uzupełniających się instrumentów ustanawiających normy, zatwierdzonych w ramach UNESCO,

które obejmują inne konwencje, zalecenia i deklaracje bezpośrednio lub pośrednio odnoszące się do dziedzictwa kulturowego w rozumieniu niniejszego dokumentu, takie jak w szczególności *Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego (2010)*.

Teksty Rady Europy ustanawiające standardy

Rada Europy przyczyniła się do refleksji nad środowiskiem historycznym i praktyką ochrony dziedzictwa kulturowego w Europie i poza nią, zawierając pięć konwencji o dziedzictwie kulturowym³¹ i ponad trzydzieści konwencji o ochronie dziedzictwa kulturowego³². Europejska Karta Dziedzictwa Architektonicznego³³ przyjęta w 1975 roku, wzywa do zintegrowanego planowania terytorialnego i poszanowania społecznego wymiaru interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego w miastach i na wsi, a tym samym jest podstawowym dokumentem odniesienia.

Kolejnym tekstem związanym z działalnością Rady Europy jest Deklaracja z Davos 2018 zatytułowana *Ku wysokiej jakości Baukultur dla Europy*, która została przyjęta w ramach Europejskiej Konwencji Kulturalnej. Deklaracja podkreśla ciągłość między dziedzictwem kulturowym a współczesną twórczością i wzywa do nowych zintegrowanych i wysokiej jakości podejść do kształtowania naszego środowiska budowlanego.

Zasady ICOMOS dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego

Teksty doktrynalne ICOMOS, rezolucje, deklaracje i Zasady Etyczne³⁴ są akceptowanymi na całym świecie, kluczowymi dokumentami dotyczącymi jakości w ochronie dziedzictwa kulturowego. Zostały one opracowane przez zespoły ekspertów ds. dziedzictwa kulturowego ze wszystkich regionów świata. Dążą one do uwzględnienia regionalnych i lokalnych kultur, tradycji i zmieniających się kontekstów. Skierowane do specjalistów z zakresu dziedzictwa kulturowego, nie są wiążące dla państw, ale miały wpływ na międzynarodowe traktaty i krajowe ustawodawstwo.

³¹ Konwencja o ochronie zabytków architektury Ochrony Dziedzictwa Architektonicznego Europy (Granada, 1985); Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) (Valletta, 1992); Europejska Konwencja Krajobrazowa (Florence, 2000); Konwencja Ramowa Rady Europy w sprawie wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (Faro, 2005). Konwencja Rady Europy w sprawie przestępstw związanych z dobrami kultury (Nicosia, 2017). Patrz referencje

³² Patrz referencje

³³ Europejska Karta Dziedzictwa Architektonicznego została przyjęta 29 września 1975 roku przez Komitet Ministrów Rady Europy i ogłoszona na Kongresie Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego (Amsterdam, 21-25 października 1975 roku). Deklaracja Amsterdamska została przyjęta przez uczestników Kongresu. Patrz referencje

³⁴ Patrz referencje.

Podsumowanie wytycznych etycznych i technicznych ICOMOS

- Zrozumienie i szacunek dla dziedzictwa kulturowego i jego znaczenia: użytkowanie - i interwencje na dziedzictwie kulturowym muszą szanować i zachować charakter miejsca i jego wartości
- Adekwatność studiów wykonalności i szczegółowych planów konserwacji: analiza i diagnoza dobra kultury stanowią warunek wstępny każdej interwencji.
- Użytkowanie dobra kultury i regularna, zaprogramowana konserwacja: konieczne dla przedłużenia życia dobra kultury.
- Opieka zapobiegawcza (prewencyjna): zawsze lepsza niż późniejsze traumatyczne interwencje.
- Zachowanie autentyczności i integralności: jest niezbędne, także w przypadkach zgodnego i pełnego szacunku ponownego wykorzystania, aby przyszłe pokolenia nadal miały dostęp do pełnego bogactwa każdej interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego.
- Zbiorowe i przejrzyste podejmowanie decyzji: ważne decyzje nie są podejmowane wyłącznie przez autora projektu, ale są wynikiem zbiorowej i interdyscyplinarnej refleksji.
- Badanie opcji: realne opcje muszą zostać dokładnie zbadane, a wybrane opcje odpowiednio uzasadnione.
- Minimalna interwencja: „należy zrobić tyle, ile trzeba, ale tak mało, jak to możliwe”.
- Ostrożność przy projektowaniu: wymóg, zwłaszcza jeśli wiedza/informacja jest niewystarczająca lub niedostępna.
- Zgodność rozwiązań projektowych: „stosowanie odpowiednich materiałów, technik i detali” w odniesieniu do interakcji materiałowych i fizyko-chemiczno-mechanicznych pomiędzy nowym a istniejącym.
- Odwracalność interwencji: zalecana i do rozważenia w każdym przypadku.
- Wielodyscyplinarność: “odwołanie się do umiejętności i doświadczenia” z szeregu odpowiednich dyscyplin.
- Skuteczność: pożądane wyniki muszą być sformułowane i uzgodnione z wyprzedzeniem.
- Zaangażowanie społeczności i interes publiczny: muszą być brane pod uwagę na wszystkich etapach.
- Dostępność i integracja: interpretacja powinna być wynikiem sensownej współpracy między specjalistami w dziedzinie dziedzictwa kulturowego, społecznością gospodarzy i społecznościami stowarzyszonymi oraz innymi interesariuszami. Należy dołożyć wszelkich starań, by przekazać wartości i znaczenie obiektu jego zróżnicowanym odbiorcom (dostępność poznawcza).

Normy Europejskiego Komitetu Normalizacyjnego (CEN)

Pod auspicjami Europejskiego Komitetu Normalizacyjnego (CEN) eksperci ds. Dziedzictwa kulturowego z wielu krajów europejskich opracowują normy dotyczące konserwacji ruchomego i nieruchomego dziedzictwa kulturowego. Celem jest uzyskanie wspólnego, jednolitego podejścia naukowego do problemów związanych z zachowaniem/konserwacją samego dziedzictwa kulturowego. Normy CEN nie są dobrze znane w sektorze dziedzictwa kulturowego, częściowo dlatego, że są dostępne tylko odpłatnie. .

35 Patrz referencje.

Główne zalecenia

- 1 Wszyscy interesariusze zaangażowani w ochronę dziedzictwa kulturowego powinni stosować się do międzynarodowych kart i wytycznych dotyczących dziedzictwa kulturowego.
- 2 Teksty normatywne i dokumenty zawierające wytyczne związane z dziedzictwem kulturowym, opracowane przez UNESCO, Radę Europy, ICOMOS, CEN i inne kompetentne organizacje, powinny być dostępne bezpłatnie za pośrednictwem Internetu i e-publicacji lub narzędzi cyfrowych .

Dodatkowe zalecenia:

- Normy CEN powinny być brane pod uwagę i w odpowiednich przypadkach włączane do zakresu wszystkich dokumentów umownych dotyczących interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego.
- Należy również zwrócić uwagę na normę ISO-9001 odnoszącą się do zarządzania jakością.

2-3 Promowanie zasad jakości w szybko zmieniającym się świecie

Ponad pół wieku po tym, jak Karta Wenecka sformułowała podstawowe zasady konserwacji i restauracji dziedzictwa kulturowego, nadszedł czas, aby przeanalizować obecne podejścia i nowe rozwiązania.

Zmieniający się kontekst

Dziedzictwo kulturowe rozumiane jest jako wspólne dobro. Jego skład ewoluował od pojedynczych zabytków do całych krajobrazów kulturowych, osad, szlaków i związanego z nimi dziedzictwa niematerialnego. Tak więc oprócz dużych zabytków o dużym znaczeniu narodowym lub regionalnym, które zazwyczaj są własnością publiczną, uznanie zyskały również mniejsze i często prywatne budynki, które stanowią większość dziedzictwa zbudowanego, jako ważne elementy osiedli miejskich i wiejskich. Podobnie rozszerzył się zakres podmiotów i interesariuszy zaangażowanych w procesy mające bezpośredni lub pośredni wpływ na dziedzictwo kulturowe. Szeroki zakres dyscyplin przyczynia się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należą do nich: Archeologia, muzealnictwo, geografia, historia sztuki, historia i archiwa, architektura i architektura krajobrazu, inżynieria, planowanie, ekonomia, antropologia i socjologia, prawo i polityka publiczna. Wysiłki mające na celu optymalizację potencjału dziedzictwa kulturowego dla korzyści gospodarczych, społecznych i kulturowych są szeroko rozpowszechnione. Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego w celu przyciągnięcia działalności i zaangażowania ludzi stanowi podstawę regionalnej polityki gospodarczej. Wszystko to wskazuje na potrzebę pogodzenia ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez zintegrowane i innowacyjne strategie zarządzania, nie zapominając o tym, że dziedzictwo kulturowe nie jest ani odnawialne, ani możliwe do zastąpienia.

Wyciągnięte wnioski

Na jakość polityki w zakresie dziedzictwa kulturowego wpływa wiele czynników. .

Dziedzictwo kulturowe jest uznawane za coś więcej niż tylko zasób dla wzrostu gospodarczego, a różnorodność środowisk i zasobów kulturowych w państwach członkowskich Eli jest źródłem bogactwa. Aby dowiedzieć się, jaki rodzaj dziedzictwa powinien zostać przekazany przyszłym pokoleniom, oprócz ekspertów należy również skonsultować się ze społecznościami i interesariuszami.

Zrozumienie kulturowych wymiarów rozwoju i roli dziedzictwa kulturowego dla zdrowych społeczności stanowi więc podstawę dla uzyskania doskonałych rezultatów jeśli chodzi o jego ochronę.

Kraje i regiony kwalifikujące się do finansowania przez UE mają wspólne cechy, ale jednocześnie i specyficzne potrzeby oraz możliwości, dlatego mogą odpowiadać za różne programy. Podczas gdy krajowe przepisy i regulacje dotyczące dziedzictwa kulturowego są dobrze ustanowione i egzekwowane w wielu krajach UE, wdrażanie programów przebiega nierówno w poszczególnych krajach. We wszystkich krajach UE za formułowanie i wdrażanie polityki i programów dotyczących dziedzictwa kulturowego odpowiedzialne są odpowiednio wyspecjalizowane agencje publiczne. Ponieważ agencje te muszą patrzeć na dziedzictwo kulturowe z perspektywy krajowej, działania UE mogą w sposób uzupełniający skupiać się na wymiarze europejskim.

Jednak niewystarczający potencjał w sektorze publicznym i prywatnym ma czasem negatywny wpływ na jakość interwencji. Nacisk na dziedzictwo kulturowe jest czasem wąsko skoncentrowany na autentyczności i integralności dóbr kultury – które w każdym przypadku są kluczowe – zamiast na promowaniu ich wkładu w życie społeczności. W innych przypadkach dziedzictwo kulturowe jest wykorzystywane jako pretekst do budowy nowych dobudówek, które mogą być niezgodne ze skalą lub kontekstem. Efektem tego może być niedopasowanie potrzeb społeczności lokalnej i celów projektów finansowanych przez UE.

Główne zalecenia

- 3** Dobra kultury powinny być wykorzystywane w sposób pełen szacunku, aby chronić i znaczenie i wartości oraz aby mogły się stać inspiracją dla społeczności lokalnych i związanych z dziedzictwem oraz dla przyszłych pokoleń.
- 4** Uznanie dziedzictwa kulturowego za wspólne dobro i odpowiedzialność powinno stanowić warunek wstępny dla jakości. Ochrona dziedzictwa kulturowego powinna być rozumiana jako długoterminowa inwestycja dla społeczeństwa.
- 5** Wartości kulturowe powinny być chronione przy uwzględnieniu i ocenie ogólnych kosztów i korzyści interwencji, i traktowane co najmniej na równi z wartością finansową.

3 Zapewnienie jakości interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego

W tej części poddano analizie krytyczne determinanty jakości na początku, podczas realizacji i na etapie po zakończeniu projektu:

- Spójność interwencji z polityką dziedzictwa kulturowego, priorytetami i celami rozwoju na poziomie unijnym, krajowym, regionalnym i lokalnym;
- Jasność celów projektu;
- Ocena możliwych alternatyw technicznych;
- Wzmocnienie instytucji zajmujących się dziedzictwem kulturowym na poziomie krajowym;
- Ocena możliwości, korzyści i skutków dla środowiska, kultury, społeczeństwa i gospodarki;
- Ocena ryzyka;
- Szczegółowy plan realizacji;
- Monitorowanie i ocena jakości po zakończeniu projektu;
- Utrzymanie i poprawa stanu obiektów/aktywów po interwencji przy zapewnieniu wystarczających środków.

3-1 Tworzenie programów na poziomie UE i krajowym

Zrozumienie czynników determinujących jakość na etapie tworzenia programu na poziomie unijnym i krajowym stanowi najprawdopodobniej najważniejszy ze wszystkich warunków wstępnych..

Wyciągnięte wnioski

W poprzednich okresach finansowania ze środków UE realizowano zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie inwestycje w dziedzictwo kulturowe. Wyniki zostały w większości uznane za pozytywne. Istnieje jednak możliwość poprawy w kolejnej fazie programowania UE. Instytucje odpowiedzialne za dziedzictwo narodowe, jak również europejskie organizacje społeczeństwa obywatelskiego działające na rzecz dziedzictwa kulturowego, powinny być zaangażowane

już na samym wstępie. Często konsultacje z tymi podmiotami mają miejsce zbyt późno lub wcale; efektem czego są negatywne skutki dla dziedzictwa. Agencje dziedzictwa mogą być bardziej proaktywne, jeśli wiedzą, kto podejmuje decyzje o programach finansowania UE oraz jakie instytucje i organy są w nie zaangażowane, wraz z ich rolą i obowiązkami. Faza negocjacji/konsultacji na poziomie unijnym i krajowym wymaga solidnej bazy dowodowej w celu analizy alternatyw i potencjalnych skutków. Skuteczne powiadomianie i komunikacja zależą od dostępu społeczności, interesariuszy i ekspertów do informacji. Sprzyja to zaangażowaniu społeczności. Istotną kwestią jest również minimalny próg finansowania projektu, ponieważ mniejsze projekty mogą mieć duży wpływ. Liczne przykłady pokazały, że wartości dziedzictwa można zachować, a nowe, zgodne i odnoszące się z szacunkiem do dziedzictwa sposoby użytkowania można wprowadzić przy niewielkich inwestycjach. W niektórych przypadkach duży napływ środków finansowych w stosunkowo krótkim czasie może stworzyć przewrotne bodźce, prowadząc do rozrzutnych wydatków i znacznego wzrostu kosztów (na przykład na etapie budowy) oraz utraty wartości dziedzictwa. Niezbędna jest przejrzystość w sprawozdawczości i prowadzeniu rejestrów.

Główne zalecenia

- 6** Ochrona dziedzictwa kulturowego powinna być włączona do głównego nurtu programowania na poziomie unijnym i krajowym na równi z innymi celami.
- 7** Działalność programowa UE i finansowanie dziedzictwa kulturowego powinny być oparte na rzetelnych badaniach i analizach.
- 8** Państwa członkowskie powinny angażować swoje instytucje/organy administracyjne zajmujące się dziedzictwem kulturowym od samego początku etapu programowania/negocjacji i na wszystkich innych etapach. .
- 9** Należy udostępnić programy i projekty na poziomie krajowym i regionalnym zakończone sukcesem, aby UE mogła zachęcać do dzielenia się dobrymi praktykami wśród państw członkowskich.

- 10** Priorytety wyboru projektów do dofinansowania muszą być zgodne z *Europejskimi Zasadami Jakości dotyczącymi finansowanych przez UE interwencji o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe* oraz ze strategicznymi politykami ochrony dziedzictwa kulturowego
- 11** Należy rozważyć finansowanie projektów na małą skalę, jak również dwuetapowy proces decyzyjny dla większych projektów.

Dodatkowe zalecenia

- Programy, które zapewniają finansowanie projektów mających wpływ na dobra dziedzictwa powinny przeprowadzać oceny wpływu na dziedzictwo (HIA), z uwzględnieniem różnicy między oceną wpływu a oceną ryzyka.. W przypadku programów, których cele są inne niż ochrona dziedzictwa, ale które mają na nie potencjalny wpływ, należy przeprowadzić dokładną ocenę wpływu na dziedzictwo.
- Systemy informacyjne dostarczają już wiarygodnych i systematycznie zorganizowanych informacji na temat krajowych polityk w zakresie dziedzictwa i ich zgodności z europejskimi normami prawnymi. Systemy te mogłyby zostać unowocześnione, aby zawierały również informacje o krajowych dokumentach programowych.
- Rola instytucji dziedzictwa narodowego w promowaniu interwencji wysokiej jakości powinna być uznana na poziomie krajowym i unijnym wraz z towarzyszącym jej wsparciem finansowym. W niektórych przypadkach skoordynowane wielopoziomowe i multidyscyplinarne rady doradcze mogłyby pomóc w uniknięciu fragmentarycznych i marnotrawnych planów finansowania. Długoterminowa współpraca z międzynarodowymi organizacjami eksperckimi w sektorze stanowi potencjalną drogę wkładu ekspertów.
- Dostęp do finansowania powinien być otwarty dla różnych beneficjentów, w tym dla sektora prywatnego i wolontariatu, przy jednoczesnym poszanowaniu ograniczeń wszelkiego rodzaju interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego.

- Zapewnienie unijnego instrumentu finansowania wstępnych studiów wykonalności byłoby jednym ze sposobów rozwijania dobrych projektów. W niektórych przypadkach po tym następowaloby finansowanie różnych etapów rozwoju projektu (szczegółowy plan, realizacja, ocena).

3-2 Opisy projektów i przetargi

Przeprowadzenie odpowiednich badań i sondaży / ekspertyzy przed przygotowaniem propozycji interwencji oraz briefów projektowych, zakresów wymagań i przetargów/ofert ma zasadnicze znaczenie dla poprawy jakości wyników. Kluczowe znaczenie ma zatem przygotowanie przez właściwe organy, na różnych poziomach procesów, dobrze poinformowanych zaproszeń do składania wniosków oraz wytycznych dla wnioskodawców.

Wyciągnięte wnioski

Przykłady dobrych praktyk w zakresie udanych interwencji w dziedzictwo kulturowe w Europie sugerują, że solidne badania, przestrzeganie wytycznych konserwatorskich, planowanie biznesowe, zaangażowanie wykwalifikowanych specjalistów, konsultacje ze społecznością, inwestycja w prezentację i programowanie edukacyjne, właściwa dokumentacja oraz monitorowanie i zarządzanie całym procesem zapewniają najlepsze wyniki w zakresie ochrony dziedzictwa. Organy odpowiedzialne za etapy programowania powinny zatem domagać się, by beneficjenci projektów podążali za tymi dobrymi przykładami i stosowali tego typu narzędzia. W tym celu instytucje tworzące programy powinny zapewnić dobrej jakości briefy, jasne i szczegółowe zaproszenia do składania wniosków oraz specyfikacje techniczne do przetargów, które są podstawowymi elementami technicznymi i administracyjnymi określającymi projekt interwencji. Istotne jest, aby dokumenty te były napisane jasnym językiem. Ich forma i treść zależy zatem od wielu czynników: specyficznego charakteru dóbr dziedzictwa kulturowego; charakteru projektu

I jego celów; koperty finansowej, działań i usług, które mają być świadczone; krajowych przepisów i regulacji, w tym dotyczących rozwoju regionalnego i miejskiego oraz planowani przestrzennego.

Badania prowadzone przez beneficjentów projektu w celu oceny znaczenia zasobu dziedzictwa powinny obejmować: badanie dowodów dokumentacyjnych i wizualnych: szczegółową rejestrację dziedzictwa i ocenę stanu; zapytania historyczne oparte na źródłach bezpośrednich i pośrednich; ocenę mechanizmów rozpadu; oraz konsultacje ze społecznością i ewentualną historię mówioną.

Inną kwestią jest to, że dziedzictwo kulturowe jest często pośrednim przedmiotem zaproszeń do składania wniosków w innych sektorach, a zatem eksperci ds. dziedzictwa kulturowego o wymaganych umiejętnościach i doświadczeniu mogą nie zostać zaangażowani. Zapewnienie ich udziału w takich przypadkach jest obowiązkiem organów tworzących programy.

Główne zalecenia

- 12** Briefy i oferty przetargowe powinny wzmocnić podejście konserwatorskie, w którym propozycje spełniają *Kryteria Wyboru* zawarte w niniejszym dokumencie *Zasady Jakości*, w celu zachowania dziedzictwa kulturowego i związanych z nim wartości.
- 13** Briefy i oferty przetargowe powinny wymagać, aby propozycje respektowały autentyczność w jej materialnych i niematerialnych aspektach oraz zachowanie dobra kultury.
- 14** Briefy i oferty przetargowe powinny wymagać, aby propozycje określały bezpośrednie i pośrednie wpływy interwencji na dziedzictwo kulturowe w ramach analizy ryzyka wraz ze środkami ograniczającymi to ryzyko. Powinny również wymagać, aby wnioski zawierały plan konserwacji i utrzymania oraz długoterminowy plan monitorowania, a także plan biznesowy, zwłaszcza w przypadku dużych projektów, oraz aby wyjaśniały potencjalne korzyści dla społeczeństwa.

Dodatkowe zalecenie

- Zaproszenia do składania projektów finansowanych przez UE powinny zapewniać spełnienie zasad jakości określonych w międzynarodowych kartach i konwencjach dotyczących ochrony, wykorzystania i interpretacji dziedzictwa kulturowego³⁶.

3-3 Planowanie projektu

36 Patrz część 2-2.

Planowanie projektu musi być wyrazem zrozumienia dziedzictwa kulturowego, jego kontekstu i wartości. Nowe, odnoszące się z szacunkiem do dziedzictwa kulturowego i kompatybilne sposoby jego wykorzystania powinny być zawsze jasno i wyraźnie powiązane z jego „wartością wewnętrzną”. To zrozumienie wpływa również na jakość. W każdym przypadku ocena ex-ante powinna być zawsze uwzględniona na etapie planowania projektu. Po zdefiniowaniu celów i sformułowaniu odpowiadającej im logiki interwencji wraz ze wskaźnikami wykonania, to właśnie ocena ex-ante ocenia, czy uzasadnienie interwencji odpowiada zasadom jakości i czy zapewnia wiarygodny łańcuch oddziaływania pomiędzy zdefiniowanymi potrzebami zgodnie z celami strategicznymi i docelowymi rezultatami.

Wyciągnięte wnioski

Propozycje muszą być oparte na studiach wykonalności i studiach szczegółowych mających na celu określenie cech i wartości dziedzictwa kulturowego, stanu jego zachowania, potrzeb i możliwości, ryzyka i celów projektu. Przydatna jest konceptualizacja projektu i zapewnienie spójności pomiędzy jego celami, działaniami, produktami i wynikami poprzez zastosowanie odpowiednich narzędzi technicznych. Jest to kluczowy krok w opracowywaniu projektu i stanowi podstawę do monitorowania i oceny.

Niewystarczający czas i środki finansowe na przygotowanie projektu (tj. badania wstępne, analizy, diagnozy

sondaże, konsultacje ze społecznością lokalną i inne ważne badania) mają zwykle negatywny wpływ na projekty. Opinie i oceny ekspertów ds. dziedzictwa kulturowego powinny być włączone do planowania na najwcześniejszych etapach w celu uniknięcia lub złagodzenia oddziaływań. Potrzeba fachowego doradztwa w zakresie konserwacji ze strony ekspertów trwa również na etapie projektu szczegółowego oraz podczas nadzorowania prac na miejscu przez wykwalifikowanych budowniczych i rzemieślników.

Ocena oddziaływania na środowisko i dziedzictwo kulturowe powinna zawsze obejmować prewencyjne badania archeologiczne, zwłaszcza gdy prawdopodobna jest historia wcześniejszego zamieszkiwania lub użytkowania. Nieplanowane badania archeologiczne i inne interwencje diagnostyczne na etapie projektowania i realizacji mogą spowodować opóźnienia. Może to powodować trudności, które są trudne do opanowania w ścisłych ramach programowania i finansowania funduszy strukturalnych UE, Dodatkowe wyzwania mogą pojawić się, gdy zakres analizy zmienia się w trakcie rozwoju lub realizacji projektu z różnych powodów.

Rozwój turystyki jest potężnym argumentem często przywoływanym na rzecz nowych inwestycji w dziedzictwo kulturowe. Zbyt często wpływ tych interwencji jest niestety mierzony jedynie liczbą odwiedzających przyciągniętych do danego miejsca, bez uwzględniania pojemności nośnej. Dobrze wiadomo, że masowa turystyka może mieć bardzo niekorzystny wpływ na obiekty dziedzictwa kulturowego, a także na wiele aspektów życia miejscowej ludności. Należy zadbać o to, by interwencje te przynosiły rzeczywiste korzyści społecznościom lokalnym i lokalnej gospodarce.

Nowe, rozszerzone lub tymczasowe sposoby użytkowania mogą pozwolić zbudowanemu dziedzictwu na kontynuowanie aktywnego wkładu w społeczeństwo w znaczący sposób. Jak podkreślono w Deklaracji z Leeuwarden z 2018 r. *W sprawie adaptacyjnego ponownego wykorzystania dziedzictwa zbudowanego*³⁷, wysokiej jakości interwencje w zakresie adaptacyjnego ponownego wykorzystania mają na celu wywarć pozytywnego wpływu na zrównoważony rozwój i gospodarkę cyrkularną naszych społeczeństw,

37 Deklaracja Leeuwarden, *Adaptive Re-Use of the Built Heritage: Preserving and Enhancing the Values of Our Built Heritage for Future Generations [Adaptacyjne ponowne użytkowanie dziedzictwa budowlanego i ochrona i wzmacnianie wartości naszego dziedzictwa buwolanego dla przyszłych pokoleń]*, 2018. Dostępne pod adresem:: https://www.ace-cae.eu/uploads/txjdocumentsview/LEEWARDEN.STATEMENT.FINAL_EN-NEW.pdf

przy jednoczesnym zachowaniu/wzmocnieniu oryginalnych wartości kulturowych i spójności materialnej dobra dziedzictwa. Prezentacja i interpretacja budynku/obiektu dziedzictwa kulturowego powinna być integralnym elementem każdej interwencji.

Główne zalecenia

- 15 Propozycje projektów powinny określać, w jaki sposób status, wartości i warunki istniejącego dziedzictwa kulturowego zostały uwzględnione w projekcie, a także uzasadnienie wszelkich proponowanych interwencji. Należy również uwzględnić identyfikację pojawiających się zagrożeń, problemów i szans w odniesieniu do projektu i jego kontekstu.
- 16 Tam, gdzie wymagane są dodatkowe elementy lub nowe sposoby użytkowania, projekt powinien zapewnić równowagę, harmonię i/lub kontrolowany dialog między dziedzictwem kulturowym a nowymi elementami, z poszanowaniem istniejących wartości.
- 17 W przypadku rozważania nowych funkcji, powinny one szanować i być kompatybilne z dziedzictwem kulturowym, zaspokajać potrzeby społeczności i być zrównoważone.
- 18 Projekty i planowanie powinny uwzględniać potrzebę stałej opieki i wzmacniać zdolność społeczności lokalnych do dbania o swoje dziedzictwo.
- 19 Projekty finansowane przez UE powinny być zgodne z wartościami i traktatami UE. Rekonstrukcje mogą być finansowane tylko w wyjątkowych przypadkach, pod warunkiem, że projekt spełnia *Kryteria Wyboru* zawarte w niniejszym dokumencie *Zasady Jakości*.

Dodatkowe zalecenia

- Zawsze należy przeprowadzać ocenę *ex ante* projektów; jest to podstawowy warunek realizacji wysokiej jakości interwencji na rzecz dziedzictwa kulturowego.
- Propozycje konceptualne (projektowe) powinny uwzględniać cały proces konserwacji, odbudowy, (ponownego) wykorzystania, wzmocnienia i zarządzania.

- Projekty finansowane przez UE powinny promować podstawowe wartości UE oraz europejski wymiar dziedzictwa kulturowego, w stosownych przypadkach poprzez przemyślaną, rozważną i wspólną interpretację dziedzictwa.
- Aby zapewnić, że projekty zostały prawidłowo zrealizowane, należy przedstawić zaświadczenie od zaangażowanych ekspertów ds. dziedzictwa, stwierdzające, że prace zostały przeprowadzone zgodnie z najlepszą praktyką.
- Profilaktyczne badania archeologiczne powinny być częścią Oceny Oddziaływania na Środowisko i Dziedzictwo

3-4 Zamówienia publiczne

Projekty z elementami dziedzictwa kulturowego wymagają formy umowy, która uwzględnią specyficzną wymaganą wiedzę i umiejętności oraz ewentualne wrażliwości związane z dziedzictwem kulturowym. W zależności od potrzeb może być wymagana elastyczność w zakresie harmonogramu lub budżetu. .

Wyciągnięte wnioski

Rozstrzygnięcie unijnych przetargów na projekty zawierające elementy dziedzictwa kulturowego na podstawie najniższej ceny okazało się problematyczne. Należy zrewidować odpowiednie krajowe metody udzielania zamówień publicznych, tak aby wspierały one interwencje o wysokiej jakości. W 55% procedur udzielania zamówień publicznych najniższa cena jest jedynym kryterium udzielenia zamówienia. Wskazuje to, że nabywcy publiczni prawdopodobnie nie zwracają wystarczającej uwagi na jakość, zrównoważony rozwój i innowacje. Strategia Komisji Europejskiej w zakresie zamówień publicznych³⁸ ma na celu poprawę praktyk w zakresie zamówień publicznych w UE w sposób oparty na współpracy z władzami publicznymi i innymi interesariuszami. Konieczne jest dalsze promowanie stosowania zamówień strategicznych przez władze krajowe, regionalne i lokalne, tak aby zamówienia lepiej wspierały interwencje o wysokiej jakości.

³⁸ Komisja Europejska, Strategia zamówień publicznych. Dostępne pod adresem: https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement/strategy_en

Pojawiło się kilka aspektów, które powodują zakłócenia w udzielaniu zamówień. Zachowawcze stosowanie dyrektywy Eli w sprawie zamówień w odniesieniu do interwencji dotyczących dóbr dziedzictwa kulturowego często prowadzi do wyboru dużych przedsiębiorstwa, które są postrzegane jako solidne finansowo, ale mogą nie zapewniać najlepszej jakości w przypadku prac specjalistycznych. Ważna jest wiedza zebrana od wykwalifikowanych rzemieślników na etapie udzielania zamówień. Konserwacja zabytków często stanowi część znacznie większego projektu. Przygotowanie dokumentacji przetargowej może być skomplikowane, więc duże firmy, które dysponują zasobami pozwalającymi na złożenie wniosku, w praktyce wypierają małe, lokalne firmy. Kierownicy projektów często poświęcają więcej czasu na spełnienie wymogów finansowych niż na nadzór techniczny, co ma negatywne skutki. Ponadto praktyka zamówień publicznych typu „zaprojektuj i buduj” przyniosła nieoptymalne rezultaty w przypadku kilku interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego, dlatego też należy raczej zachęcać do publicznych konkursów projektowych niż do zamówień po najniższej cenie.

Ponieważ interwencja w dziedzictwo kulturowe może obejmować nieznane elementy, które nie są możliwe do przewidzenia we wstępnej fazie diagnostycznej – np. odkrycie ukrytych elementów architektonicznych, znalezisk archeologicznych, kwestii strukturalnych – w procesie realizacji może być konieczne uwzględnienie zmian (dostosowanie planu prac, działań lub budżetu). Przepisy dotyczące zamówień publicznych i umów bez takiej zdolności adaptacyjnej mogą obniżyć jakość procesu i jego wyników.

Niektóre z poniższych zaleceń dotyczących lepszych zasad wdrażania są skierowane głównie do organów programu (UE w przypadku zarządzania bezpośredniego, UE i państw członkowskich/regionów w przypadku zarządzania dzielonego, natomiast sugestie dotyczące zamówień publicznych są skierowane bardziej bezpośrednio do beneficjentów (miast, władz miejskich, itp.).

Główne zalecenia

- 20** Podczas udzielania zamówień przez beneficjentów projektu należy wdrożyć „system dwóch kopert”, gdzie oferta techniczna będzie klasyfikowana oddzielnie od oferty finansowej, dając pierwszeństwo tej pierwszej.

Dodatkowe zalecenia

- Oprócz systemu dwóch kopert należy ustalić minimalny próg zaliczenia ofert technicznych. Tylko te oferty, które osiągną ten próg (minimum punktowe) powinny być zakwalifikowane do rozpatrzenia ich oferty finansowej.
- Przedsiębiorstwa powinny być zobowiązane do dołączenia do swoich ofert listy i życiorysów rzemieślników i konserwatorów, którzy będą wykonywać prace specjalistyczne; wszelkie zmiany powinny być wcześniej uzgadniane z odpowiednimi organami.
- Proces udzielenia zamówień publicznych musi być dobrze skoordynowany; należy powołać specjalny zespół wsparcia dysponujący wiedzą specjalistyczną z zakresu dziedzictwa kulturowego.
- Budowanie potencjału na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym powinno iść w parze z wprowadzeniem zasad jakości. Zespoły multidyscyplinarne, w tym specjaliści ds. dziedzictwa kulturowego, powinny badać wpływ na dziedzictwo kulturowe proponowanych interwencji, które mają być finansowane przez UE, dokonując przeglądu ocen oddziaływania na środowisko i ocen oddziaływania na dziedzictwo kulturowe.

3-5 Wdrożenie

Skuteczne wdrożenie wymaga kompleksowego zrozumienia zasobu dziedzictwa kulturowego, profesjonalnego planowania i zarządzania oraz dobrej współpracy między interesariuszami.

Wyciągnięte wnioski

Realizacja projektu jest zwierczeniem studiów wykonalność, procesów przetargowych i zamówień publicznych. Podczas realizacji projektów na miejscu należy zwrócić uwagę na spójność, autentyczność oraz zastosowanie odpowiednich materiałów, metod i technologii, które zawsze powinny być kompatybilne z już istniejącymi i respektować zasady wymienione na wstępie³⁹.

Pochopne i niewłaściwe działania stanowią największe zagrożenie jakościowe w realizacji projektu. Środki redukcji kosztów, które rozmywiają wymagania jakościowe – czy to w odniesieniu do wyboru materiałów, doświadczenia personelu, przydziału czasu itp. - mogą być również problematyczne. Sprawą nadrzędną jest zapewnienie, że wykonawcy rozumieją wrażliwość obiektu dziedzictwa kulturowego

³⁹ Patrz Podsumowanie wskazówek etycznych i technicznych ICOMOS na temat jakości, str. 19.

Niektóre procedury, zazwyczaj ustanowione przez ustawodawstwo krajowe, wymagają przerwania prac budowlanych w przypadku wystąpienia nieoczekiwanych odkryć lub zdarzeń, które wymagają dodatkowych badań i/lub nowych rozwiązań projektowych. Ponieważ często koliduje to ze ścisłymi ograniczeniami czasowymi i kosztowymi, może istnieć tendencja do zaniżania liczby takich odkryć.

W niektórych przypadkach ograniczenia techniczne lub obowiązkowe stosowanie norm CEN mogą uniemożliwić stosowanie tradycyjnych materiałów i technik, z których większość oferowana jest przez lokalnych rzemieślników. Na przykład zastosowanie i właściwości techniczne/wymagania dotyczące budowlanego kamienia naturalnego są regulowane przez CEN. Jeśli nie ma certyfikowanego dostawcy lokalnego kamienia, nie można go wykorzystać w projektach finansowanych przez UE, co prowadzi do niekompatybilności materiałów. Może to ograniczyć pozytywny lokalny wpływ gospodarczy i społeczny projektów oraz pogorszyć jakość prac konserwatorskich.

Główne zalecenia

21 *Zasady Jakości* powinny przyświecać etapowi realizacji.

- 6 Plan realizacji i struktura zarządzania projektem powinny być jasno określone i uzgodnione, aby umożliwić korektę działań i efektywne wykorzystanie zasobów. Należy stosować kompatybilne materiały, a także ostrożne i sprawdzone techniki, które są poparte danymi naukowymi i potwierdzone doświadczeniem. Należy uwzględnić rezerwę awaryjną na wszelkie dodatkowe potrzeby (np., badania, testowanie materiałów).
- 7 Należy ustanowić specjalne kanały komunikacji pomiędzy wszystkimi stronami zaangażowanymi w projekt. W tym celu można wyznaczyć specjalnego przedstawiciela ds. prac konserwatorskich.
- 8 Proces realizacji powinien być w pełni udokumentowany, zarchiwizowany i udostępniony do wykorzystania w przyszłości.

Dodatkowe zalecenia

- Prace konserwatorskie i restauratorskie powinny być zawsze prowadzone przez kompetentnych specjalistów.
- Ponieważ prezentacja, interpretacja i dostępność zasobu dziedzictwa sprzyjają zrozumieniu i docenieniu, zaangażowanie interesariuszy i użytkowników końcowych jest niezbędne na wszystkich etapach procesu.

3-6 Monitorowanie i ocena

Monitorowanie i ocena produktów i rezultatów projektu są zawsze niezbędne do osiągnięcia o poprawy jakości.

Wyciągnięte wnioski

W projektach o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe procesy monitorowania i oceny muszą badać te wpływy z perspektywy kulturowej, jak również ekonomicznej, społecznej, technicznej i środowiskowej, aby pomóc w ocenie jakości interwencji.

Projekty z zakresu dziedzictwa kulturowego powinny być również oceniane pod kątem ich wkładu w gospodarkę cyrkularną oraz w cyrkularną koncepcję rozwoju terytorialnego.

Doświadczenie pokazuje, że planowanie monitorowania i oceny musi być dostosowane do celów i zasad konkretnego programu finansowanego przez UE i powinno być koordynowane na poziomie unijnym, krajowym i regionalnym przez UE tak, aby wyniki mogły być porównywalne. W ramach oceny należy ocenić, czy realizując projekt osiągnięto cele strategiczne i cele projektu, przeprowadzono wszystkie zaplanowane działania, zmniejszono ryzyko i czy skorzystały na tym społeczności. Jeśli chodzi o działania finansowane przez UE, monitorowanie i ocena interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego muszą łączyć aspekty finansowe i wskaźniki realizacji z jakością interwencji. Na etapie programowania (tworzenia projektu), projektowania (planowania) i przetargów na poziomie UE monitorowanie i ocena muszą być zintegrowane z całym pakietem projektowym. Monitorowanie interwencji pod kątem jakości musi stać się jeszcze standardową praktyką. Budowanie potencjału w zakresie monitorowania i oceny jest konieczne na wszystkich szczeblach zarządzania. Niezależne osoby oceniające dziedzictwo mogą zagwarantować jakość, spójność i ciągłość całego procesu. Przeglądy śródkresowe są sposobem na przekierowanie projektów w razie zaistnienia takiej potrzeby. W przypadkach, w których monitorowanie i ocena wskazują na poważne braki jakościowe, kierownicy projektów powinni być pociągani do odpowiedzialności przez państwa członkowskie. Podobnie, terminowe porady ekspertów i ocena przez cały cykl życia projektu przyczynią się do poprawy jakości. Pomocne byłoby również opracowanie przyjaznych dla użytkownika list kontrolnych do kierowania procesami monitorowania i oceny.

Główne zalecenia

- 22** Niezależna ocena końcowa projektu powinna być przeprowadzana z udziałem ekspertów ds. dziedzictwa i obejmować badanie wyników kulturowych, technicznych, społecznych, gospodarczych i środowiskowych oraz wpływu na społeczności lokalne. W przypadku małych, niskobudżetowych projektów należy rozważyć mniej kompleksowe podejście do oceny.

Niezgodność z *Zasadami Jakości* powinna prowadzić do przeprowadzenia działań naprawczych.

- 23** Monitorowanie powinno być podejmowane w regularnych odstępach czasu. Długoterminowa ocena w odniesieniu do zrównoważonego zarządzania i utrzymania powinna zostać przeprowadzona po upływie rozsądnej ilości czasu, po zakończeniu projektu.
- 24** Na odpowiednich etapach procesu należy zapewnić odpowiednie środki na przeprowadzenie niezależnej oceny przez ekspertów ds. dziedzictwa. posiadających specjalne kompetencje.

4 Wzmocnienie czynników mających wpływ na jakość

W poprzednich częściach niniejszego dokumentu zwrócono uwagę na obszary, w których konieczne są zmiany na różnych etapach cyklu życia inwestycji. W tej części przeanalizowano „czynniki horyzontalne”, które mogą mieć wpływ na jakość: zarządzanie, ocena ryzyka, badania, edukacji i szkolenia. Przedstawiono również koncepcję specjalnej nagrody w dziedzinie dziedzictwa dla projektów finansowanych przez UE.

4-1 System zarządzania (governance)

Dobry system zarządzania pomaga zapewnić dobre zarządzanie, dobrą wydajność, odpowiednie zaangażowanie interesariuszy i dobre rezultaty. Zarządzanie polega na tworzeniu odpowiednich struktur, polityk, strategii i procesów w celu zapewnienia pomyślnych wyników. Dobre zarządzanie to coś więcej niż uczciwe i przejrzyste procesy, w których obowiązki są jasno określone. Jest to również stan umysłu, uczciwe postępowanie i świadomość konfliktu interesów.

Zaangażowanie interesariuszy oraz skuteczne ramy współpracy i współdziałania stanowią podstawę projektu. Zrównoważony rozwój i obowiązek przekazania dziedzictwa kulturowego przyszłym pokoleniom to cele nadrzędne. Istotne jest zapewnienie, że spełnione są normy, że istnieją wystarczające umiejętności i zdolności do zapewnienia jakości oraz że struktura zarządzania projektem jest odpowiednia do realizacji projektu. Stałe monitorowanie zgodności z normami pomaga zapewnić pomyślne wyniki. Odpowiedzialność jest podstawą dobrego zarządzania, podobnie jak należyte zarządzanie finansami.

Organizacje pozarządowe (NGO) odgrywają ważną rolę we wspieraniu i wykonywaniu prac konserwatorskich, ale coraz częściej napotykają na trudności we wdrażaniu skutecznych

środków w tej dziedzinie. Dlatego ważne jest opracowanie specjalnych mechanizmów wsparcia dla organizacji pozarządowych w programach finansowania UE, aby poprawić jakość ochrony .

Wyciągnięte wnioski

W ostatnim dziesięcioleciu na pierwszy plan wysunęły się kwestie związane z zarządzaniem. Rządy – i społeczeństwo obywatelskie – są bardziej świadome znaczenia sposobu, w jaki instytucje publiczne prowadzą sprawy publiczne i zarządzają zasobami publicznymi. Dlatego proces decyzyjny i wdrażanie takich decyzji to nie tylko problem UE i rządów, ale także obywateli europejskich. Nie wolno tolerować niewłaściwego wykorzystania lub marnotrawienia zasobów w sektorze dziedzictwa kulturowego i konieczne jest wstrzymanie lub rewizja projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego, jeśli okaże się, że są one szkodliwe dla danych dóbr.

Główne zalecenia

- 25** Finansowane przez UE inicjatywy w zakresie dziedzictwa kulturowego powinny ułatwiać udział społeczeństwa obywatelskiego i społeczności.
- 26** Regulacje dotyczące funduszy powinny zachęcać do finansowania projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego i uwzględniać ich specyfikę.

Dodatkowe zalecenie

- UE i państwa członkowskie powinny pomóc w ustanowieniu jasnych i przejrzystych ram prawnych, w których realizowane są działania związane z dziedzictwem kulturowym.

4-2 Ocena i ograniczanie ryzyka

Ocena ryzyka jest krytycznym elementem jw. osiągnięciu jakości projektu. Zintegrowanie zrozumienia ryzyka ze strategiami jego ograniczania jest kluczowe dla zapewnienia jakości. Typowe obszary ryzyka obejmują takie kwestie jak zmiany klimatyczne, koncepcję zarządzania (governance), brak zdolności operacyjnej lub brak personelu, przekroczenie terminu realizacji/budżetu projektów lub problemy z przepływem środków pieniężnych, a nawet oszustwa. Trudno jest jednak osiągnąć wspólne zrozumienie stosowania zarządzania ryzykiem wśród różnych interesariuszy, ponieważ każdy z nich może postrzegać różne potencjalne szkody, przypisywać każdej szkodzie różne prawdopodobieństwo wystąpienia oraz przypisywać każdej z nich różną dotkliwość.

Wyciągnięte wnioski

Ważnym wnioskiem płynącym z obecnych publikacji na temat zarządzania ryzykiem jest potrzeba czerpania doświadczenia i specjalistycznej wiedzy z różnych dyscyplin. Zaangażowanie specjalistów z dziedziny dziedzictwa kulturowego, obok ekspertów z dziedziny ekonomii, finansów i środowiska, jest ważnym czynnikiem w zarządzaniu jakością poprzez ocenę i ograniczanie ryzyka. W niektórych przypadkach w poprzednich programach UE rola instytucji dziedzictwa narodowego wydaje się być marginalizowana (np. przy wyborze projektów na poziomie krajowym). W odniesieniu do kwestii zasobów ludzkich ważne jest, aby odpowiednie narzędzia (np. systemy informatyczne, bazy danych, narzędzia i wytyczne) były dostępne na poziomie UE i krajowym

Ryzyko związane z jakością lub wpływem samej interwencji jest jednym z elementów ryzyka ogólnego. Ważne jest, aby zrozumieć, że jakość zależy od warunków, które są ustalane i spełniane na każdym etapie cyklu życia projektu. Na przykład, jeżeli nacisk kładzie się na promowanie wysokiego poziomu wydatków lub po prostu na potrzebie

„prawidłowego przestrzegania procedur administracyjnych”, zagrożone może być samo dziedzictwo kulturowe. Innym kluczowym czynnikiem jest zapewnienie, że ocena ryzyka z perspektywy dziedzictwa kulturowego i odpowiedniej procedury ograniczania ryzyka obejmują wszystkie etapy cyklu życia projektów i samych programów finansowania. Strategie zarządzania ryzykiem powinny dotyczyć nie tylko ryzyka napotkanego przy osiągnięciu zamierzonych rezultatów, ale także do ryzyka niezamierzonych skutków interwencji. Proces zarządzania ryzykiem powinien zatem obejmować ocenę jakości interwencji, które mogą mieć pośredni wpływ na dziedzictwo kulturowe.

Ostatecznym sprawdzianem dla celów jakościowych i strategii zarządzania ryzykiem jest perspektywa długoterminowa. Konkluzje Rady w sprawie zarządzania ryzykiem w obszarze dziedzictwa kulturowego przyjęte podczas chorwackiej prezydencji Eli40 wspierają tego typu podejście.

40 Konkluzje Rady w sprawie zarządzania ryzykiem w obszarze dziedzictwa kulturowego przyjęte dnia 25 maja 2020 r. dostępne na stronie: <https://www.consilium.europa.eu/media/441116/st08208-en20.pdf>

Kluczowe zalecenia

27 Komisja Europejska i państwa członkowskie powinny zbadać i zaproponować dostosowaną do potrzeb politykę zarządzania ryzykiem w odniesieniu do projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego i projektów, które mają wpływ na dziedzictwo kulturowe, ponieważ kompleksowe oceny ryzyka mają zasadnicze znaczenie dla powodzenia projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego.

Dodatkowe zalecenia

- Taka polityka zarządzania ryzykiem w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego powinna być stosowana we wszystkich programach UE, zawsze jednak z uwzględnieniem ich specyfiki.
- Kluczowe znaczenie ma wykorzystanie kompetencji i wiedzy specjalistycznej państw członkowskich w kwestii ryzyka w ochronie ich dziedzictwa kulturowego z uwzględnieniem rzeczywistej sytuacji, w której mają miejsce interwencje.

4-3 Badania

Badania nad dziedzictwem kulturowym mają na celu rozszerzenie i udostępnienie wiedzy i praktycznych rozwiązań ekspertom w dziedzinie konserwacji, jak również zwiększenie zrozumienia i wsparcia ze strony decydentów, administratorów i obywateli. Obecnie realizowanych jest wiele multidyscyplinarnych badań w dziedzinie dziedzictwa kulturowego, jego ochrony i zarządzania nim w Europie i na świecie - od metod ochrony i zarządzania partycypacyjnego po modele ekonomiczne i zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do obiektów dziedzictwa kulturowego.

41 *Inicjatywa Wspólnego Planowania* (JPI) to unijne ramy umożliwiające wspólne działania między państwami członkowskimi i krajami stowarzyszonymi w zakresie publicznych programów badawczych, w celu sprostania wyzwaniom, które nie mogą być rozwiązane wyłącznie na poziomie krajowym. Dostępne na: <http://jpi-ch.eu>

42 Informacje o Platformie Innowatorów w Dziedzictwie Kulturowym, dostępne na stronie: <https://www.innovatorsinculturalheritage.eu/login>

43 In Informacje na temat grupy zadaniowej ds. obiegowych modeli biznesowych i finansowych dla adaptacyjnego (ponownego) uzultkowania dziedzictwa kulturowego w miastach (CLIC) dostępne na stronie <https://www.clicproject.eu/taskforce/>

44 SoPHIA, projekt wybrany w formie akcji koordynacyjno-wspierającej w ramach programu Horyzont 2020 został uruchomiony w styczniu 2020 roku. Więcej informacji dostępnych na stronie: <http://europeanmuseumacademy.eu/h2020-sophia/>

Ta działalność badawcza była możliwa dzięki środkom publicznym przeznaczonym na dziedzictwo kulturowe w całej Europie. Obszary badań związane z dziedzictwem kulturowym objęte ramowymi programami Komisji Europejskiej, takimi jak Horyzont 2020 i jego następca Horyzont Europa, czy Inicjatywa Wspólnego Planowania w Zakresie Dziedzictwa Kulturowego i Zmiany Globalnej (Joint Programming Initiative on Cultural Heritage and Global Change⁴¹), umożliwiają podejmowanie znaczących wspólnych wysiłków badawczych. Podczas Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego w listopadzie 2018 r., Komisja Europejska uruchomiła m.in. platformę internetową *Innovators in Cultural Heritage*⁴² (*Innowatorzy w dziedzinie dziedzictwa kulturowego*) oraz Task Force - grupa zadaniowa ds. cyrkularnych modeli biznesowych i finansowych w zakresie adaptacyjnego (ponownego) wykorzystania dziedzictwa kulturowego w miastach i regionach⁴³. Ogłoszono również zaproszenie do składania wniosków w celu wsparcia stworzenia platformy skupiającej badaczy, specjalistów, interesariuszy, decydentów w celu określenia problemów, praktyk i luk w polityce dotyczących oceny wpływu i jakości interwencji w europejskim środowisku historycznym i obiektach dziedzictwa kulturowego⁴⁴.

Wyciągnięte wnioski

Obecnie zakres badań nad dziedzictwem kulturowym wykracza poza metody i narzędzia konserwacji i odbudowy, obejmując zarządzanie, ocenę ryzyka i potencjalny wpływ interwencji na życie, tożsamość

i dobrobyt społeczności. Współpraca badawcza jest powszechnie uznawana za skuteczny sposób reagowania na pojawiające się problemy. Istnieje możliwość bardziej efektywnego wykorzystania wyników tych badań przy programowaniu i planowaniu Eli funduszy o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe.

Kluczowe znaczenie mają stosowane badania podstawowe, które powinny stanowić podstawę opisów programów i zaproszeń do składania wniosków na poziomie krajowym lub międzyregionalnym; mogłyby one być finansowane w ramach inicjatyw UE. Opracowanie podstaw koncepcyjnych programów i projektów wymaga wstępnych badań w celu uzyskania wysokiej jakości wniosków. Należy zaplanować na to środki finansowe i odpowiednią ilość czasu. Ponieważ coraz częściej dostrzega się związki między dziedzictwem kulturowym a wieloma aspektami współczesnego życia – kwestie dobrobytu, polityki miejskiej i wiejskiej, ochrony środowiska, czystej energii, zarządzania, gospodarki cyrkularnej itp. - należy wzmocnić zintegrowane podejście do badań nad dziedzictwem kulturowym w Europie. Badania nad ekonomiczną i społeczną wartością dziedzictwa kulturowego wymagają dalszego rozwoju i opracowania.

28 Należy zwiększyć wsparcie techniczne, administracyjne i finansowe dla zintegrowanej polityki badawczej i wspólne go programowania w zakresie dziedzictwa kulturowego w Europie, ponieważ pomogłoby to w konceptualizacji europejskiego wymiaru dziedzictwa kulturowego. Należy przeprowadzić badania dotyczące finansowania działań w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego wpływu na jakość. Tworzenie synergii z innymi programami finansowania UE mogłoby przynieść znaczne korzyści społeczne i gospodarcze.

29 Należy przeznaczyć fundusze na prowadzenie badań na poziomie makro (trendy wpływ) i mikro (studia przypadków i porównanie dobrych praktyk) w celu wsparcia procesu programowania na poziomie unijnym, krajowym i regionalnym oraz dostarczenia niezbędnych informacji ogólnych przed podjęciem jakiegokolwiek projektu.

- 30** Należy rozwijać interdyscyplinarne programy badawcze i usprawnić transfer wiedzy z nauk społecznych i humanistycznych, aby objąć badaniami planowanie partycypacyjne, zintegrowane zarządzanie dziedzictwem i rozwój inteligentnych środków technologicznych, Programy badawcze Eli powinny wymagać, aby wyniki badań nad dziedzictwem kulturowym były udostępniane osobom zawodowo związanym z dziedzictwem kulturowym, w szczególności poprzez wykorzystanie repozytoriów z otwartym dostępem, takich jak Otwarte Archiwum ICOMOS.
- 31** Badania nad dziedzictwem europejskim powinny zapewnić odpowiednie instrumenty finansowania także dla mniejszych projektów.
- 32** SoPHIA, platforma społeczna programu Horyzont 2020 dotycząca oceny wpływu i jakości interwencji w środowisku historycznym i obiektach dziedzictwa kulturowego w Europie, powinna opierać się na ustaleniach tego dokumentu „Zasady Jakości”.

Dodatkowe zalecenia

- Badania nad interwencjami w zakresie dziedzictwa kulturowego powinny być wrażliwe na specyficzny kontekst i uwzględniać zmiany w społeczeństwie, technologii, środowisku i gospodarce.
- Inwentaryzacje służą nie tylko identyfikacji obiektów kulturowych, ale także dostarczają danych o interwencjach i ich wpływie na dziedzictwo kulturowe. Dlatego UE powinna zachęcać do tworzenia i/lub ciągłego rozwijania krajowych i lokalnych wykazów w tej dziedzinie.

4-4 Edukacja i szkolenia

Edukacja i szkolenia mają fundamentalne znaczenie dla sprostania wieloaspektowym wymaganiom związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego i zarządzaniem nim. Jakość programów edukacyjnych i szkoleniowych (także możliwości uczenia się przez całe życie) ma

Bezpośredni wpływ na osiągnięcie wyników jakościowych w interwencjach kulturalnych finansowanych przez UE. Istnieje potrzeba aktualizacji oferty edukacyjnej i szkoleniowej, tak aby specjaliści, rzemieślnicy oraz personel administracyjny i zarządzający dysponowali narzędziami umożliwiającymi zapewnienie najwyższych standardów interwencji. Podobnie sektor musi lepiej określić grupy docelowe, do których należy się zwrócić, oraz konkretne luki w istniejącym systemie kształcenia i szkolenia w całej Europie. Grupa ekspertów krajowych zbadała umiejętności, szkolenia, transfer wiedzy w zawodach związanych z dziedzictwem kulturowym w Europie, w ramach Planu Prac w Dziedzinie Kultury na lata 2015-2018⁴⁵. Ich zalecenia są jednym z rezultatów Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego i są już dostępne⁴⁶.

Kluczowe zalecenia

- 33** Kursy, inicjatywy i programy edukacyjne i szkoleniowe w sektorze dziedzictwa kulturowego powinny być zgodne z odpowiednimi międzynarodowymi tekstami ustanawiającymi standardy/normy i wytycznymi w tej dziedzinie oraz regularnie aktualizować swoje programy nauczania, tak aby dotrzymywały one kroku rozwojowi technicznemu i innowacjom.
- 34** W projektach dotyczących dziedzictwa kulturowego finansowanych przez UE należy wprowadzić zapis o szkoleniach w zakresie konserwacji lub podnoszeniu kwalifikacji w ramach opisu projektu i procesu przetargowego, w zakresie, w jakim jest to możliwe.
- 35** System informacji o najistotniejszych europejskich instytucjach i organizacjach edukacyjnych i szkoleniowych oraz ich kursach, inicjatywach i programach w sektorze dziedzictwa kulturowego byłby pomocny, gdyby był regularnie aktualizowany.
- 36** Instytucje i inicjatywy kształcące i/lub szkolące osoby, które będą zaangażowane w kwestie konserwatorskie (takie jak urbaniści, inżynierowie, architekci, architekci krajobrazu, projektanci wnętrz, rzemieślnicy) powinny włączyć ochronę/konserwację do swoich głównych programów nauczania. Zrozumienie dziedzictwa kulturowego powinno być częścią każdego programu edukacyjnego na wszystkich poziomach.

45 Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich, zebranych w Radzie, w sprawie planu prac w dziedzinie kultury (2015-2018) (2014/C 463/02). Dostępne na stronie: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2014.463.01.0004.01.ENG

46 Fostering Cooperation in the European Union on Skills, Training and Knowledge Transfer in Cultural Heritage Professions, [Współpraca w UE w zakresie transferu umiejętności, szkoleń i wiedzy dotyczących zawodów związanych z dziedzictwem kulturowym] Lukesmburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2019. ISBN 978-92-79-98981-0. Dostępne na stronie: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e38e8bb3-867b-11 e9-9f05-01 aa75ed71 a1/language-en/format-PDF/>

Dodatkowe zalecenia

- Instytucje edukacyjne i szkoleniowe, które mogą wnieść wkład w działania na rzecz dziedzictwa kulturowego, należy zachęcać do rozwijania relacji i sieci (powiązań) między sobą.
- Wysokiej jakości kształcenie w dziedzinie prac konserwatorskich obejmuje zarówno krótkie jak i dłuższe kursy szkoleniowe, które opierają się na rzeczywistej praktyce. Przyszli architekci/konserwatorzy, konserwatorzy budynków i inni fachowcy powinni mieć możliwości szkolenia i być uczeni następujących zagadnień: umiejętności przeprowadzenia badania, technik interwencji i waloryzacji oraz analizy i opracowywania propozycji konserwatorskich.

4-5 Nagradzanie jakości

Osiągnięcie jakości wymaga czasu, zaangażowania, wysiłku i poświęcenia. Nie jest to proste. Czynnikiem, który może przyczynić się do stworzenia pozytywnej atmosfery jest podnoszenie świadomości na temat problemów związanych z osiągnięciem jakości w dziedzinie ochrony i zarządzania kulturą oraz uznawanie osiągnięć tych, którzy są zaangażowani w jakość. Dobrym przykładem jest Nagroda *Unii Europejskiej w Dziedzinie Dziedzictwa Kulturowego - Europa Nostra*, inicjatywa finansowana przez UE, która od momentu jej ustanowienia w 2002 r. zwróciła uwagę na niektóre z najlepszych europejskich osiągnięć w zakresie ochrony dziedzictwa i podnoszenia świadomości. Niezależne jury ekspertów koordynowane przez Europa Nostra wybrało 485 nagrodzonych projektów z 34 krajów. Przykładowe działania na rzecz dziedzictwa w całej Europie otrzymują nagrody w czterech głównych kategoriach: Projekty konserwatorskie; Badania: dedykowane usługi na rzecz ochrony dziedzictwa oraz Edukacja, szkolenia i podnoszenie świadomości w sektorze dziedzictwa kulturowego w Europie. Dobre praktyki w zakresie adaptacyjnego i pełnego szacunku (ponownego) użytkowania budynków dziedzictwa kulturowego są nagradzane w ramach nagrody Unii Europejskiej w dziedzinie architektury współczesnej *Mies van der*

Rohe Award, która jest zarządzana przez Fundacio Mies van der Rohe i przyznawana co dwa lata w celu uznania i nagrodzenia jakości architektonicznej w Europie. Na przykład w 2017 roku Nagrodę tę otrzymała rehabilitacja powojennych budynków mieszkalnych w pobliżu Amsterdamu. (DeFlat Kleiburg).

Na podstawie tych dwóch nagród, Komisja Europejska bada obecnie możliwość stworzenia wspólnej nagrody w dziedzinie dziedzictwa kulturowego/architektury współczesnej w celu nagrodzenia najlepszych projektów adaptacyjnego ponownego użytkowania budynków/miejsc dziedzictwa.

Jak dotąd, w ramach tych programów nie kładziono szczególnego nacisku na projekty finansowane przez UE.

Główne zalecenie

- 37** Komisja Europejska powinna ocenić możliwości opracowania specjalnej europejskiej nagrody w celu nagradzania jakości interwencji w zakresie dziedzictwa kulturowego finansowanych przez UE, w synergii z istniejącymi systemami i nagrodami.

KRYTERIA WYBORU DLA PROJEKTÓW O POTENCJALNYM WPŁYWIE NA DZIEDZICTWO KULTUROWE

Nasze nieustannie rozwijające się środowisko zawiera wiele elementów dziedzictwa kulturowego. Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest dobrem wspólnym, które nie jest odnawialne ani możliwe do zastąpienia, elementy te powinny być pielęgnowane. Aby zapewnić, że nasze pokolenie będzie w stanie „zwrócić to, co pożyczylimy”, opracowano siedem następujących zasad jakości i kryteriów wyboru dla interwencji dotyczących dziedzictwa kulturowego:

1 Oparty na wiedzy	Najpierw przeprowadzić badania i ekspertyzę
2 Pożytek publiczny	Pamiętać o odpowiedzialności wobec społeczeństwa
3 Zgodność	Zachować “ducha miejsca”
4 Proporcjonalność	Robić tyle, ile jest to konieczne, ale tak mało, jak to możliwe
5 Rozeznanie	Wykorzystać umiejętności i doświadczenie
6 Zrównoważony rozwój	Zadbać o trwałość
7 Dobre zarządzanie	Proces jest częścią sukcesu

To wykorzystywane do oceny narzędzie składa się z kluczowych pytań, jakie powinni sobie zadać decydenci, aby ocenić jakość proponowanych projektów, mających potencjalny wpływ na dziedzictwo kulturowe oraz ustalić, czy takie projekty są warte finansowania ze środków UE lub innych.

Istnieją różne rodzaje projektów: małe i duże, publiczne i prywatne, drogie i tanie, o bezpośrednim i pośrednim wpływie na dziedzictwo kulturowe. Zasady jakości tego narzędzia oceny są oparte zarówno na dziedzictwie, jak i związane z procesem, i powinny być oceniane przez decydentów odpowiedzialnych za dziedzictwo kulturowe oraz osoby odpowiedzialne za cały proces i finanse. Narzędzie to może być również przydatne dla społeczeństwa obywatelskiego oraz lokalnych społeczności i społeczności związanych z dziedzictwem.

1 OPARTE NA WIEDZY

Najpierw należy przeprowadzić badania i ekspertyzę

- Czy dziedzictwo jest zagrożone lub wymaga pilnych prac konserwatorskich?
- Czy element dziedzictwa i jego otoczenie zostały zbadane i sprawdzone przed sformułowaniem założeń projektowych i przed opracowaniem projektu?
- Czy zidentyfikowano wszystkie istotne elementy i cechy dziedzictwa kulturowego? Czy ich historia, obecny stan fizyczny i wartości są znane i rozumiane? Jeżeli nie, czy zaplanowane zostały działania mające na celu ich dalszą identyfikację?
- Czy przeprowadzono ocenę wpływu na dziedzictwo kulturowe? Jeśli tak, to czy została ona przeprowadzona przez niezależnych ekspertów posiadających umiejętności w zakresie dziedzictwa kulturowego? W przypadkach, gdy istnieje kilka wariantów interwencji, czy wszystkie zostały uwzględnione w ocenie wpływu na dziedzictwo kulturowe?

2 Korzyści społeczne

Należy pamiętać o odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń

- Czy projekt jednoznacznie uznaje dziedzictwo kulturowe za wspólne dobro i odpowiedzialność?
- Czy projekt jest w pełni zgodny z odpowiednimi przepisami i regulacjami dotyczącymi dziedzictwa kulturowego? Czy też jego zatwierdzenie wymaga jakis odstępstw?
- Czy realizacja projektu jest niezbędna dla zachowania środowiska historycznego i jego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń? W przypadkach, gdy projekty odpowiadają głównie na potrzeby postrzegane obecnie, które mają ewoluować/zmieniać się w czasie i tym samym uczynić interwencje zbędnymi, czy te interwencje są potencjalnie odwracalne?
- Czy wszystkie motywacje i specyficzne interesy związane z projektem zostały jasno rozpoznane?

- Czy przyszłe pokolenia będą miały nadal dostęp do pełnego bogactwa środowiska historycznego i jego dziedzictwa kulturowego po przeprowadzeniu proponowanej interwencji, czy też niektóre cechy zostaną utracone? Jeśli tak, to czy taka utrata jest uzasadniona korzyścią publiczną i jak będzie ona oceniana/postrzegana przez przyszłe pokolenia?

3 KOMPATYBILNOŚĆ

Zachowanie „ducha miejsca”

- Czy zamierzone użytkowanie będzie respektować cechy, kompozycję architektoniczną i istotne elementy dziedzictwa kulturowego?
- Czy projekt respektuje historyczne środowisko i jego dziedzictwo kulturowe, pod kątem jego rozmiarów, proporcji, przestrzeni, cech i materiałów, jak również pod kątem jego (dawnego) użytkowania?
- Czy projekt odpowiada na potrzeby ludzi w kontekście dostępności poznawczej i fizycznej?
- Czy projekt zachowuje krajowe i międzynarodowe standardy i zasady dziedzictwa kulturowego?
- Czy zostanie zachowana autentyczność dziedzictwa kulturowego/krajobrazu?

4 PROPORCJONALNOŚĆ

Należy zrobić tyle, ile jest to konieczne, ale tak mało, jak to możliwe

- Czy proponowany projekt jest ostrożny w swoim podejściu, w szczególności w przypadkach, gdy prace są nieodwracalne lub wiedza jest niewystarczająca lub obecnie nieosiągalna?
- Czy projekt koncentruje się na naprawie i konserwacji, a nie na ciężkiej transformacji (tj. obejmującej zastąpienie autentycznego materiału)? Czy projekt jest w jakimś sensie „przesadzony” i „wiąże się z nadmiernymi wydatkami”?
- Czy zachowana została autentyczność, w szczególności gdy projekt zawiera współczesny nowy projekt, aby dostosować się do (nowych) zastosowań?
- Czy istnieje równowaga, harmonia i/lub kontrolowany dialog pomiędzy dziedzictwem kulturowym a nowymi elementami?

6 ROZEZNANIE

Odwołanie się do umiejętności i doświadczenia

- Czy projekt odwołuje się do wiedzy ze wszystkich istotnych dyscyplin? Czy jest wynikiem zbiorowej i transdyscyplinarnej refleksji?
- Czy projekt przedstawia zrozumienie dziedzictwa kulturowego przez projektanta, jego kreatywność w poszukiwaniu zrównoważonych rozwiązań, znajomość materiałów i dbałość o szczegóły w projekcie?
- Czy proponowane interwencje techniczne są dobrze sprawdzone/przetestowane? Czy unika się podejść technicznych o wysokim ryzyku/niepewności?
- Czy projekt jest dopasowany i do celu i dostosowany do tego konkretnego dziedzictwa kulturowego?
- Czy projekt odzwierciedla krajowe, regionalne i lokalne tradycje, standardy i specyfikę?
- Czy małe i średnie firmy konserwatorskie i budowlane kwalifikują się do realizacji projektu?

5 TRWAŁOŚĆ

Zadbać o trwałość

- Jaki wpływ na środowisko będzie miał tego typu projekt?
- Czy została przeprowadzona niezależna ocena oddziaływania na środowisko? Czy uzyskane w ten sposób wnioski zostały uwzględnione w projekcie?
- Czy konsultowano się z lokalnymi mieszkańcami i społecznościami związanymi z dziedzictwem kulturowym? Czy ich uwagi zostały uwzględnione?
- Czy w projekcie uwzględniono przyszłą konserwację? Czy istnieje strategia odnośnie konserwacji (po projekcie)?
- Czy istnieje długoterminowa strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym po zakończeniu projektu, w szczególności gdy proponuje się nowe wykorzystanie/użytkowanie?

7 KONCEPCJA ZARZĄDZANIA (GOVERNANCE)

Proces jest częścią sukcesu

- Czy wiadomo, których ekspertów oraz władze lokalne i krajowe należy włączyć na każdym etapie procesu ?
- Czy ocena i ograniczanie ryzyka, z udziałem specjalistów w dziedzinie dziedzictwa stanowią integralną część projektu?
- Czy podczas realizacji projektu i po jego zakończeniu będzie funkcjonował system monitorowania?
- Czy projekt obejmuje odpowiednie postanowienia dotyczące nieprzewidzianych sytuacji i elastyczności w przypadku nieoczekiwanych zdarzeń lub odkryć?
- Czy projekt przewiduje szkolenia w zakresie ochrony/konserwacji i zarządzania dziedzictwem oraz promowanie (rozpowszechnianie/dzielenie się) wiedzy?
- Czy projekt jest częścią zintegrowanej strategii zrównoważonego rozwoju?

Referencje

Ważność wszystkich hiperłączy została sprawdzona 25 listopada 2020 r.

Najnowsze dokumenty UE związane z dziedzictwem

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 1295/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające program "Kreatywna Europa" (2014-2020) i uchylające decyzje nr 1718/2006/WE, nr 1855/2006/WE i nr 1041/2009/WE, Dz.U. L 347 z 20.12.2013, s. 221. Dostępne na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1295&from=EN>
- Konkluzje Rady z dnia 21 maja 2014 r. w sprawie dziedzictwa kulturowego jako zasobu strategicznego dla zrównoważonej Europy (2014/C 183/08), Dz.U. C 183 z 14.6.2014, s. 36. Dostępne na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XG0614\(08\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XG0614(08)&from=EN)
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, W kierunku zintegrowanego podejścia do dziedzictwa kulturowego dla Europy, COM (2014)477 final, 22.07.2014. Dostępny na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0477&from=en>
- Dyrekcja Generalna ds. Edukacji, Młodzieży, Sportu i Kultury (Komisja Europejska), Mapping of Cultural Heritage actions in European Union policies, programmes and activities, sierpień 2017. Dostępne pod adresem: : https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/report_s/2014-heritage-mapping_en.pdf
- Konkluzje Rady z dnia 25 listopada 2014 r. w sprawie partycypacyjnego zarządzania dziedzictwem kulturowym, Dz.U. C 463 z 23.12.2014, s. 1. Dostępne pod adresem:: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(01)&from=EN)
- Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie planu prac w dziedzinie kultury (2015-2018), Dz.U. C 463 z 23.12.2014, s. 4. Dostępne na stronie:: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XG1223\(02\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XG1223(02)&from=EN)
- Łotewska Prezydencja w Radzie UE, *Final Joint Statement of the international conference "Heritage, Contemporary Architecture and Design in Interaction"* - Riga, March 12 and 13, 2015. Dostępne na stronie https://www.nkmp.gov.lv/sites/nkmp/files/data_content/heritage_conferencejoint_statement_13032015_final1.pdf
- Opinia Komitetu Regionów z dnia 16 kwietnia 2015 roku - Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe, OJC195, 12.06.2015, s. 22. Dostępna na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IR5515&from=EN>

- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 8 września 2015 r. w sprawie zintegrowanego podejścia do dziedzictwa kulturowego dla Europy, (2014/2149(INI)), P8-TA(2015)0293, Dz.U. C 316 z 22.9.2017, s. 88. Dostępna na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015IP0293&from=EN>
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/864 z dnia 17 maja 2017 r. w sprawie Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego (2018), Dz.U. L 131 z 20.5.2017, s. 1. Dostępna pod adresem: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32017D0864&from=EN>
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Wzmacnianie tożsamości europejskiej poprzez edukację i kulturę - wkład Komisji Europejskiej w spotkanie liderów w Göteborgu, 17 listopada 2017 r., COM(2017) 673 wersja ostateczna 14.11.2017. Dostępny pod adresem: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017DC0673&from=EN>
- Dyrekcja Generalna ds. Komunikacji (Komisja Europejska), Specjalny Eurobarometr 466 na temat Europejczyków i dziedzictwa kulturowego, 2017. Dostępny na stronie: [t: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2150_88_1_466_ENG](https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2150_88_1_466_ENG)
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Nowa europejska agenda kultury, COM(2018)267 final, 22.05.2018. Dostępny pod adresem: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0267&from=EN>
- Dyrekcja Generalna ds. Edukacji, Młodzieży, Sportu i Kultury (Komisja Europejska), Participatory governance of cultural heritage". Sprawozdanie grupy roboczej OMC (Open Method of Coordination) złożonej z ekspertów państw członkowskich, Luksemburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2018. ISBN 978-92-79- 98981-0. Dostępne pod adresem: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b8837a15-437c-11 e8-a9f4-01 aa75ed71 a1/language-en>
- Konkluzje Rady w sprawie konieczności wysunięcia dziedzictwa kulturowego na pierwszy plan we wszystkich politykach w UE, Dz.U. C 196 z 8.6.2018, s. 20. Dostępne na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018XG0608\(02\)&rid=3](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018XG0608(02)&rid=3)
- Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny, Wkład obszarów wiejskich Europy w Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018 zapewniający zrównoważony rozwój i spójność miast i wsi (opinia z inicjatywy własnej), NAT/738-EESC-2018-01641, 19.09.2018. Dostępne na stronie: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/contribution-europes-rural-areas-2018-year-cultural-heritage-ensuring-sustainability-and-urbanrural-cohesion-own>
- Konkluzje Rady w sprawie planu prac w dziedzinie kultury na lata 2019-2022, Dz.U. C 460 z 21.12.2018, s. 12. Dostępne na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018XG1221\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018XG1221(01)&from=EN)
- Dyrekcja Generalna ds. Edukacji, Młodzieży, Sportu i Kultury (Komisja Europejska),

Międzynarodowe teksty normatywne związane z dziedzictwem kulturowym

ONZ

- *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, ogłoszona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Paryżu 10 grudnia 1948 r.* Dostępna na stronie: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
 - Organizacja Narodów Zjednoczonych, Raport niezależnego eksperta w dziedzinie praw kulturalnych, Farida Shaheed (2011), A/HRC/17/38. Dostępny na stronie: <https://undocs.org/en/A/HRC/17/38>
 - Organizacja Narodów Zjednoczonych, Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2015. Dostępne na stronie: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- Europejskie ramy działania w zakresie dziedzictwa kulturowego - dokument roboczy służb Komisji, (SWD(2018) 491 wersja ostateczna, 5.12.2018), Luksemburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2019. ISBN 978-92-76-03453-7. Dostępne na stronie: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5a9c3144-80f1-11e9-9f05-01aa75ed71a1>
- Bukaresztańska deklaracja ministrów kultury i ich przedstawicieli w sprawie roli kultury w budowaniu przyszłości Europy (16 kwietnia 2019 r.). Dostępna na stronie: <https://www.consilium.europa.eu/media/39209/190416-bucharest-declaration-on-the-role-of-culture-in-building-europes-future.pdf>
 - *Wyniki paryskiego spotkania ministerialnego w sprawie dziedzictwa kulturowego* (3 maja 2019 r.) - informacja prezydencji. Dostępne na stronie: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9370-2019-INIT/en/pdf>
 - Rezolucja Rady Unii Europejskiej i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie kulturowego wymiaru zrównoważonego rozwoju, Dz.U. C410,06.12.2019, s1. Dostępna na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2019:410:FULL&from=EN>
 - Europejski Trybunał Obrachunkowy Sprawozdanie specjalne 08/2020, EU investments in cultural sites: topic that deserves more focus and coordination, 2020. Dostępne na stronie: [at: https://www.eca.europa.eu/en/Pages/DocItem.aspx?did=53376](https://www.eca.europa.eu/en/Pages/DocItem.aspx?did=53376)
 - Konkluzje Rady w sprawie zarządzania ryzykiem w obszarze dziedzictwa kulturowego, Dz.U. C 186 z 5.6.2020, s. 1. Dostępne na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020XG0605\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020XG0605(01)&from=EN)
 - Konkluzje Rady w sprawie sprawozdania specjalnego Europejskiego Trybunału Obrachunkowego nr 08/2020 Inwestycje UE w obiekty kultury: zasób, który zasługuje na większą uwagę i koordynację, 29.6.2020. Dostępne na stronie: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9251-2020-INIT/en/pdf>
 - Agenda miejska dla UE. Dostępny pod adresem: <https://ec.europa.eu/futurium/en/urban-agenda>

- Organizacja Narodów Zjednoczonych, *The New Urban Agenda - HABITAT III*, 2016. Dostępna na stronie: [https:// unhabitat.org/about-us/new-urban-agenda](https://unhabitat.org/about-us/new-urban-agenda)

UNESCO

Konwencje i zalecenia przyjęte przez Konferencję Generalną:

- http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13649&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=-471.html

Niektóre z kluczowych dokumentów:

- *Zalecenie dotyczące ochrony, na poziomie krajowym, dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, 1972. Dostępne pod adresem: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- *Konwencja dotycząca ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, 1972. Dostępny pod adresem: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- *Wytyczne operacyjne dotyczące wdrażania Konwencji Światowego Dziedzictwa, ostatnia aktualizacja 2019*. Dostępne pod adresem: <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>
- *Program Światowego Dziedzictwa i Zrównoważonej Turystyki*. Dostępny pod adresem: <https://whc.unesco.org/en/tourism>
- *Konwencja o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, 2003. Dostępna pod adresem: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- *Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego*, 2005. Dostępna pod adresem: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- *Zalecenie dotyczące historycznego krajobrazu miejskiego*, 2011. Dostępne na stronie: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>

Rada Europy

Teksty normatywne związane z dziedzictwem kulturowym:

- <https://www.coe.int/en/web/herein-system/council-of-europe>
- Konwencje: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/standards>
- Deklaracje, zalecenia, rezolucje: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/texts-of-reference>
- Rada Europy, *Europejskie dziedzictwo kulturowe (tom I) - współpraca międzyrządowa: teksty zebrane*, 2003, ISBN 92-871-4864-3.

Niektóre kluczowe dokumenty:

- *Europejska Karta Dziedzictwa Architektonicznego, przyjęta 29 września 1975 r. przez Komitet Ministrów Rady Europy*. Dostępna pod adresem: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>
- *Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (Konwencja z Faro)*, 2005. Dostępna na stronie: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090_0_0_01680_083746
- *The Faro Convention Action Plan Handbook [Plan działania Konwencji z Faro] 2018-2019*, (Rada Europy, 2018). Dostępny pod adresem: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-action-plan>
- *Zalecenie Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie europejskiej strategii dziedzictwa kulturowego na XXI wiek, przyjęte 22 lutego 2017 r. przez Komitet Ministrów Rady Europy*. Dostępne pod adresem: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806f6a03
- J. Bold, R. Pickard, *An Integrated Approach to Cultural Heritage - The Council of Europe's Technical Co-operation and Consultancy Programme*, Rada Europy, 2018. Dostępne pod adresem: <https://rm.coe.int/an-integrated-approach-to-cultural-heritage-the-council-of-europe-s-te/1680792e6f>
- *Zalecenie CM/Rec(2020)7 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie promowania stałego zapobiegania ryzyku w codziennym zarządzaniu dziedzictwem kulturowym: współpraca z państwami, specjalistami i obywatelami*, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 21 października 2020 r. Dostępne pod adresem: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a0109c

Inne powiązane dokumenty:

- *Deklaracja z Davos 2018, W kierunku wysokiej jakości "Baukultur" dla Europy*. Przyjęta przez Konferencję Ministrów Kultury w dniu 22 stycznia 2018 r., Davos (Szwajcaria). Dostępna pod adresem: https://davosdeclaration2018.ch/media/Brochure_Declaration-de-Davos-2018_WEB_2.pdf
- Dokument kontekstowy *W kierunku europejskiej wizji wysokiej jakości Baukultur*. Dostępny pod adresem: <https://davosdeclaration2018.ch/media/Context-document-en.pdf>

ICOMOS

ICOMOS rozwija korpus tekstów doktrynalnych jako niezbędną podstawę dla polityki ochrony przyrody:

- Karty i standardy ICOMOS. Dostępne na stronie: <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts>
- ICOMOS, *International Charters for Conservation and Restoration - Chartes Internationales sur la Conservation et la Restauration - Cartas Internationales sobre la Conservación y la Restauración*. Monuments & Sites, [Międzynarodowe Karty Ochrony i Restauracji Zabytków i i Miejsc Zabytkowych] Tom. I, ICOMOS, Miinchen, 2004, ISBN 3-87490-676-0. Dostępne na stronie: <http://openarchive.icomos.org/431/>

- Zasady etyczne ICOMOS, przyjęte przez 18. Zgromadzenie Ogólne ICOMOS, Florencja (Włochy), 2014. Dostępne na stronie: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2015/GA_2014_results/20150114-ethics-asadopted-languagecheck-finalcirc.pdf (nowy dokument zostanie wydany pod koniec 2020 r.)
- Teksty doktrynalne ICOMOS, artykuły 8-10, Regulamin ICOMOS ostatnio zmieniony przez Zgromadzenie Ogólne w Marrakeszu (Maroko), 2019. Dostępny na stronie: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2018/Rules_of_Procedure/ICOMOS_RulesOfProcedure_EN_20191122_amended.pdf

Poniższa lista nie jest wyczerpująca, ale wprowadza w zakres dokumentacji; zawiera kluczowe teksty, wielojęzyczne kompendium tekstów doktrynalnych, a także inne przydatne linki.

- *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (Venice Charter) [Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc (Karta Wenecka)]*, przyjęta na II Międzynarodowym Kongresie Architektów i Techników dla Konserwacji Zabytków w Wenecji (Włochy), 1964 r. Dostępna pod adresem: at: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/venice_f.pdf (original French version), and https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (English version).
- Narodowe Komitety Ameryk ICOMOS, Deklaracja z SanAntonio, 1996. Dostępne pod adresem: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>
- *ICOMOS Charter- Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*, [Zasady analizy, konserwacji i renowacji strukturalnej dziedzictwa architektonicznego] ratyfikowane przez 14. Zgromadzenie Ogólne ICOMOS, Victoria Falls (Zimbabwe), 2003. Dostępne na stronie: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/structures_e.pdf
- Karta ICOMOS dotycząca interpretacji i prezentacji miejsc dziedzictwa kulturowego, ratyfikowana przez 16. Zgromadzenie Ogólne ICOMOS, Quebec (Kanada), 2008. Dostępna pod adresem: : https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation_e.pdf
- *ICOMOS Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*, [Wytyczne ICOMOS dotyczące odzyskiwania i odbudowy obiektów kulturowych Światowego Dziedzictwa po traumie] 2011, (nowy dokument zostanie wydany pod koniec 2020 roku). Dostępne na stronie: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/World_Heritage/Guidance_on_heritage_impact_assessments.Pdf
- *ICOMOS Australia Karta Miejsc o Znaczeniu Kulturowym, The Burra Charter*, 2013. Dostępna na stronie: http://portal.iphan.gov.br/uploads/ckfinder/arquivos/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31_10_2013.pdf
- *ICOMOS Guidance on Post trauma recovery and reconstruction for World Heritage Cultural Properties [Wytyczne ICOMOS dotyczące odzyskiwania i odbudowy obiektów kulturowych Światowego Dziedzictwa po traumie] 2017*. Dostępne pod adresem: <http://openarchive.icomos.org/1763/>

Normy CEN o bezpośrednim znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego

Normy CEN są dostępne w odniesieniu do wielu tematów:

- Ogólne wytyczne dotyczące terminologii i procesu konserwacji wraz z dokumentacją
- Badanie i diagnoza na materiałach budowlanych (kamienie, zaprawy i konstrukcje drewniane)

- Uwarunkowania środowiskowe związane z materiałami
- Uwarunkowania środowiskowe związane z zarządzaniem budynkami.
- Ocena metod i produktów do prac konserwatorskich w budynkach (czyszczenie, dezynsekcja, zabezpieczenie powierzchni).
- Zarządzanie budynkami/zbiorami przeznaczonymi do konserwacji dziedzictwa kulturowego
- Obróbka/konsolidacja obiektów dziedzictwa kulturowego

Kolejne normy CEN są obecnie w trakcie opracowywania. Pełna lista opublikowanych norm oraz program pracy CEN/TC 346 "Ochrona dziedzictwa kulturowego" dostępne są na stronie: https://standards.cen.eu/dyn/www/f?p=204:32:0:::FSP_ORG_ID,FSP_LANGJD:411453,25&cs=17D2D76D6596BE0CAD81B69108A090D68

Dodatkowe referencje związane z niektórymi tematami

Monitorowanie i ocena, wskaźniki

- Komisja Europejska (2001). Ocena ex ante. *Praktyczny przewodnik przygotowania propozycji programów wydatkowania*.
- Rand Eppich, Jose Luis Garcia Grinda (2015) *Management Documentation Indicators & Good Practice at Cultural Heritage Places*. The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XL-5/ W7, 2015, 25th International CIPA Symposium 2015, 31 sierpnia - 04 września 2015, Taipei, Taiwan. Dostępne na stronie: <https://www.int-arch-photogramm-remote-sens-spatial-inf-sci.net/XL-5-W7/133/2015/isprsarchives-XL-5-W7-133-2015.pdf>
- Mapstone, Bruce (2004). The Importance of Clear Objectives for Monitoring World Heritage Area Sites. In *Monitoring World Heritage. World Heritage 2002. Shared Legacy, Common Responsibility, Associated Workshops*, 11-12 listopada 2002 r., World Heritage papers, Vicenza - Italy, UNESCO World Heritage Centre and ICCROM; str.48-52. Dostępne na stronie: https://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_10_en.pdf
- Sueli Ramos Schiffer (2004). Monitoring the Conservation of Historical Heritage through a Participatory Process. In *Monitoring World Heritage. World Heritage 2002. Shared Legacy, Common Responsibility, Associated Workshops*, 11-12 listopad 2002 r., World Heritage papers, Vicenza - Włochy, UNESCO World Heritage Centre and ICCROM; strony.110-116. Dostępne pod adresem: https://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_10_en.pdf

- A. Bond, L. Langstaff, C. Ruelle (2002). *Monitoring i ocena po zakończeniu komponentu dziedzictwa kulturowego w ocenach środowiskowych*. SUIT (Sustainable development of Urban historical areas through an active Integration within Towns) Pozycja Publikacja (4). Dostępne na stronie: http://www.lemna.ulg.ac.be/research/suit/download/SUIT5.2d_PPaper.pdf
- Coll-Serrano, Vicente, Blasco-Blasco, Olga, Carrasco-Arroyo, Salvador, & Vila-Lladosa, Luis. (2013). *Un sistema de indicadores para el seguimiento y evaluación de la gestión sostenible del patrimonio cultural* (System wskaźników do monitorowania i oceny zrównoważonego zarządzania dziedzictwem kulturowym) (*Wj. Hiszp.*). *Transinforma*, 25(1), 55-63. Dostępne na stronie <https://dx.doi.org/10.1590/S0103-37862013000100006>
- Guido Licciardi, Rana Amirtahmasebi (2012). *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*. Urban Development. Washington, DC: Bank Światowy. Dostępne na stronie: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12286>

Badania

- Dyrekcja Generalna ds. Badań i Innowacji (Komisja Europejska) (2009). *Preserving our heritage, improving our environment*. VOL I, 20 lat badań UE nad dziedzictwem kulturowym. Dostępne pod adresem: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/42192772-3cc5-11ea-ba6e-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-175584324>
- Dyrekcja Generalna ds. badań i innowacji (Komisja Europejska) (2011). Survey and outcomes of cultural heritage research projects supported in the context of EU environmental research programmes From 5th to 7th Framework Programme. Dostępne pod adresem: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2573d211-036f-473a-aab3-da1d345022e8/language-en/format-PDF/source-search>
- Dyrekcja Generalna ds. badań i innowacji (Komisja Europejska) (2012). *Badania nad dziedzictwem kulturowym. Survey and outcomes of projects within the environment theme: from 5th to 7th Framework programme*. Dostępne pod adresem: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fcb91857-05cc-4d8e-880a-511e8f6ddc5>
- Dyrekcja Generalna ds. Badań i Innowacji (Komisja Europejska) (2018). Getting cultural heritage to work for Europe. Sprawozdanie grupy ekspertów ds. dziedzictwa kulturowego w ramach programu Horyzont 2020. Dostępne na stronie: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b01a0d0a-2a4f-4de0-88f7-85bf2dc6e004>
- Urząd Publikacji (Komisja Europejska) (2018). Heritage at risk. EU research and innovation for a more resilient cultural heritage. Dostępne pod adresem: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1dcb60b-79ba-11e8-ac6a-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search>
- Dyrekcja Generalna ds. Badań i Innowacji (Komisja Europejska) (2018). *Innowacje w badaniach nad dziedzictwem kulturowym. Foran integrated European research policy*.

Publikacje UE. Dostępne na stronie: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1dd62bd1-2216-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-en>

- JPI on Cultural Heritage, *Strategic Research and Innovation Agenda*. Dostępne na stronie <http://jpi-ch.eu>

Edukacja i szkolenia a dziedzictwo kulturowe

- Dyrektywa 85/384/EWG w sprawie wzajemnego uznawania dyplomów, świadectw i innych dowodów posiadania kwalifikacji w dziedzinie architektury, łącznie ze środkami ułatwiającymi skuteczne korzystanie z prawa przedsiębiorczości i swobody świadczenia usług. Dostępna na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1985/384/oj> Już nie obowiązuje. Data utraty ważności: 19.10.2007 r. Uchylona dyrektywą 2005/36/WE.
- Dyrektywa 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 września 2005 r. w sprawie uznawania kwalifikacji zawodowych. Dostępna na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553678824472&uri=CELEX:32005L0036>
- Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/C 111/01 z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie. Dostępne na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553679121672&uri=CELEX:32008H0506\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553679121672&uri=CELEX:32008H0506(01))
- Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2017 r. w sprawie europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie i uchylające zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie. Dostępne na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553681234272&uri=CELEX:32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553681234272&uri=CELEX:32017H0615(01))
- Europejskie ramy kwalifikacji. Dostępny pod adresem [Dostępne na stronie: https://europa.eu/europass/en/european-qualifications-framework-eqf](https://europa.eu/europass/en/european-qualifications-framework-eqf)
- ICOMOS International Training Committee, *Guidelines on Education and Training in the Conservation and Restoration of Monuments, Ensembles and Sites*, przyjęte przez 10. Zgromadzenie Ogólne ICOMOS (Colombo, Sri Lanka, 1993) i obecnie poddawane rewizji.
- Jukka Jokilehto, *A Century of Heritage Conservation*, w "Journal of Architectural Conservation", Nr 3, listopad 1999.
- Bernard Feilden, *Architectural conservation*, w "Journal of Architectural Conservation", Nr 3, listopad 1999.
- Aylin Orbaşli & Philip Whitbourn, *Professional Training and Specialization in Conservation: An ICOMOS Viewpoint*, w "Journal of Architectural Conservation", Nr 3, Listopad 2002.
- John H. Stubbs, Emily G. Makas, *Architectural Conservation in Europe and the Americas*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey (USA), 2011.

- Conference on Training in *Architectural Conservation* [Konferencja dotycząca szkoleń w zakresie konserwacji zabytków] (COTAC)", jako podstawa dla "National Vocational Qualifications (NVQs)". [Krajowe Kwalifikacje Zawodowe].
- E.C.C.O. - Europejska Konfederacja Organizacji Konserwatorów-Restauratorów *Competences for access to the conservation- restoration profession*, Impressum © e.c.c.o., 2011 - European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations a.i.s.b.l. / Confederation Europeenne des Organisations de Conservateurs- Restaurateurs a.i.s.b.l."- rue Coudenberg, 70 BE-1000 Brussels Belgium / Belgique - ISBN 978-92-990010-6-6 . Dostępne na stronie: http://www.ecco-eu.org/fileadmin/assets/documents/publications/ECCO_Compentences_EN.pdf
- Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01), Dz.U. C 189 z 4.6.2018, s. 1. Dostępny na stronie: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN)
- Dyrekcja Generalna ds. Edukacji, Młodzieży, Sportu i Kultury (Komisja Europejska) (2019). (2019). *Fostering Cooperation in the European Union on Skills, Training and Knowledge Transfer in Cultural Heritage Professions. Report of the OMC (Open Method of Coordination) working group of Memberstates' experts*. Dostępne na stronie <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e38e8bb3-867b-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/>

Rekonstrukcja

- *Karta Ryska w sprawie autentyczności i rekonstrukcji historycznej w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego (2000)*. Dostępna pod adresem: https://www.iccom.org/sites/default/files/publications/2020-05/convern8_07_rigacharter_ing.pdf
- ICOMOS (2017). *Guidance on Post trauma recovery and reconstruction for World Heritage Cultural Properties*. Dostępne na stronie: <http://openarchive.icomos.org/1763/>

Koncepcja zarządzania (governance), interpretacja, włączenie społeczne

- Projekt HERO - *Program Urbact UE*, miał na celu promowanie zintegrowanego zarządzania miastami historycznymi i dostarczył przewodnik po dobrych praktykach w zakresie ochrony i uspołeczniania dziedzictwa kulturowego jako ważnego zasobu dla rozwoju lokalnego i regionalnego. Dostępny pod adresem: <https://urbact.eu/hero>
- Interpret Europe, *Engaging citizen with Europe's cultural heritage: How to make the best use of the interpretive approach. Wkład w Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego 2018, czerwiec 2017*. Wyróżniony nagrodą Altiero Spinelli. Dostępne na stronie: : http://www.interpret-europe.net/fileadmin/Documents/publications/ie_engaging_citizens_with_europes_cultural_heritage_co.pdf
- Voices of Culture - Structured Dialogue between the European Commission and the Cultural Sector, Brainstorming report on *Social Inclusion: Partnerstwo z innymi sektorami*, październik 2018. Dostępne na stronie: <http://www.voicesofculture.eu/social-inclusion-partnering-with-other-sectors/>

ICOMOS

icomos.org